

ԱՐԵՒԵԼԵԱՆ Մ Ա Մ Ո Ւ Լ

ՀԱՆԴԷՍ ԱՄՍԵԱՅ

ՀՆԳԵՏԱՍԱՆԵՐՈՐԴ ՏԱՐԻ

1885

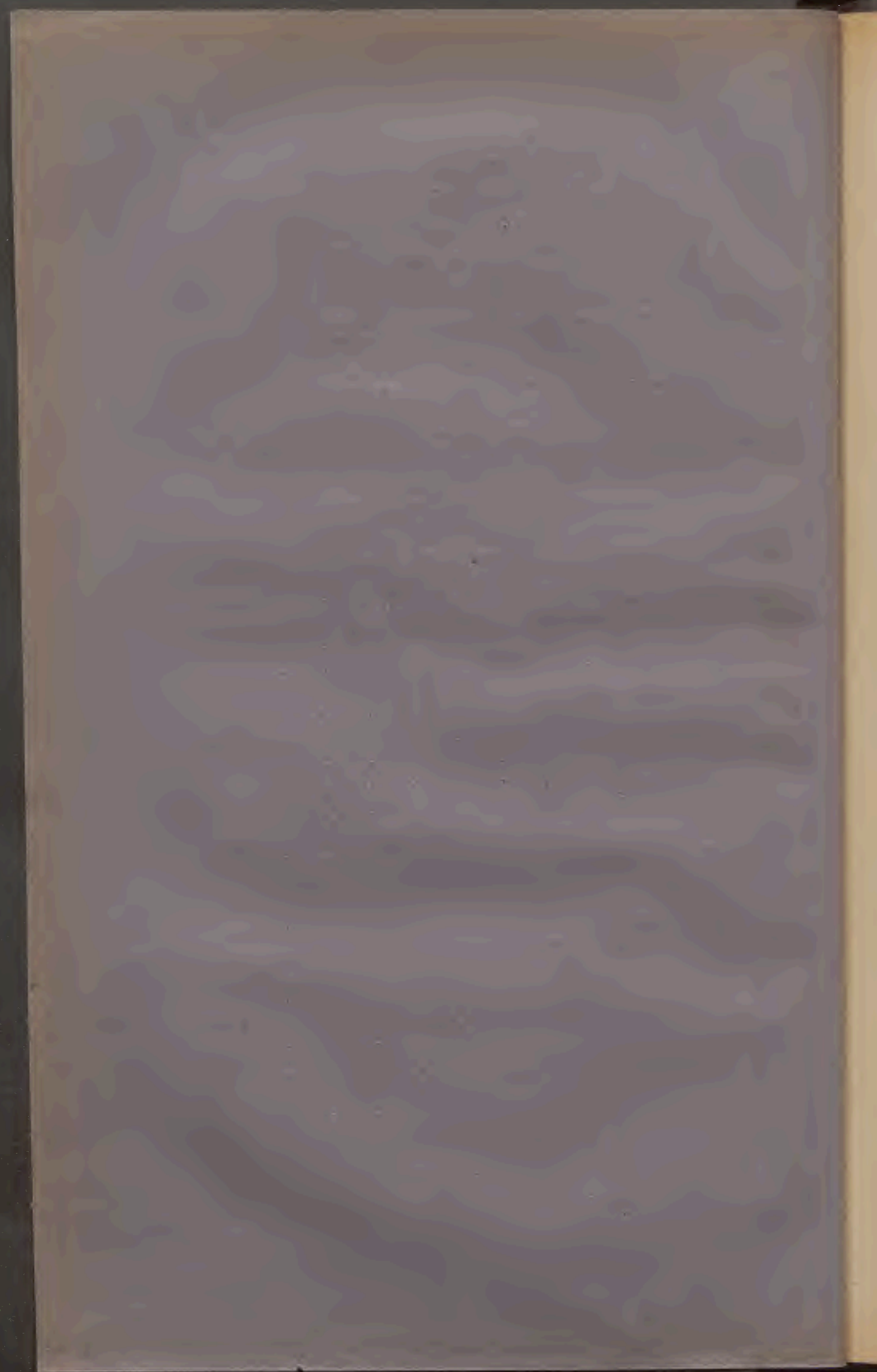
ՆՈՅՆՄԱՐԵՐ ԵՒ ԴԵԿՏԵՄԲԵՐ

ՊԱՐՈՒՆԱԿՈՒԹԻՒՆ

ԵԿԵՂԵԱՅ ԳԱՒԱՌ	529
ՊԱՏԱՍԻԱՆ ՄԸ ԱՌ ՄԵՆ՝ ԱՌԱՔԵԼԻՆ ՏԱՏԵԱՆ ՊԵՇԻՔՔԱՇԻ	533
ՄԱԿԱՐ ՍՐԲԱԶԱՆ ՊԱՏԱՌԻԹԵԱՆ ԱՌՋԵՒ	546
ԱՍԻԱԿԱՆ ԵՐԵԿՈՅՔ	550
ԿՐԹԱԿԱՆ ԽՆԴԻՐ Ի ԿԻԼԻԿԻԱ	552
ԹՇՈՒԱՌՆԵՐ	559
ՔԱՌԱՍՆԻՅ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԸ	572, 603
ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ	585, 632
ՆՈՐ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆ	586
ՏՆՏԵՍԱԳԻՏՈՒԹԻՒՆ	587
Ի ՍԳԱԼԻ ՄԱՀ ՏԻԿԻՆ ՄԱՐԻԱՄ Գ. ԵՍԱՅԵԱՆԻ	593
ԲՆԱԿԱՆ ԳԻՏՈՒԹԻՒՆ	595
ԲՈՂՈՔ ԳԱՒԱՌՆԵՐԻ ԸՆԴԴԷՄ ԵՐԵՍՓ. ԺՈՂՈՎՈՅ Կ. ՊՕԼՍՈՅ	616
ՋԱՅՆ ԲՈՂՈՔՈՅ ՅԵԿԵՂԵԱՅ ԳԱՒԱՌԻ	624
ՇՔԵՂ ՆՈՒԷՐ ՄԸ	624
ՎՍԵՄ. ՍՊԱՐԳԱՆԵԱՆ ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ԷՖԷՆՏԻՆ ՆՈՒԷՐՆԵՐԸ	626
ՈՂ. ԵՂԱՒ ԵՐՈՒՍԱՂԷՄԻ ՊԱՏՐԻԱՐՔ	627
ՆՈՒԷՐ. Ի ՅԻՇԱՏԱԿ ՏԻԿԻՆ ՄԱՐԻԱՄ Գ. ԵՍԱՅԵԱՆԻ	629
ՀՐԱԺԱՐԱԳԻՐ ԳԻՒԱՆԻ ԳԱՒ. ԺՈՂՈՎՈՅ	629
ԳԻՏԱԿԱՆ ՇԱՐԺՈՒՄ. ՀԱՆԴԷՍ ԳԻՏԱԿԱՆ	630
ԱԶԳԱՇԷՆ ԱՌԱՋԱՐԿ	633
ԱԶԴ	638
ՅԱՆԿ ՆԻԻԹՈՅ	638

ԶՄԻՒՌՆԻԱ

ՏՊԱԴՐՈՒԹԻՒՆ Մ. ՄԱՄՈՒՐԵԱՆ

ԱՐԵՒԵԼԵԱՆ Մ Ա Մ Ո Ւ Լ

ԼԱՆԳՈՒՆ ԱՄՍԵԱՅ

ԺԵ՝ ՏԱՐԻ

1885

ՆՈՅԵՄԲԵՐ

ԵԿԵՂԵԱՅ ԳԱԻԱՌ՝

ԲԵՐՔ

Անպարտ ծառերն իրենց խելքն և հոգին, որք
խիստ առատութեամբ կը գտնուին դաշտին մէջ և լե-
րանց ստորոտներն ու կողերն՝ յափուհա ընթացից ջրոյ և
ի զուարճալի դրախտավայրս գիւղորէից առ հասարակ
մեծ շքեղութիւն ու գեղեցկութիւն պատճառելով այն
միջավայրաց յորս կ'ապրին : Իբր հնգետասան ամաց հե-
տէ այս կրկին ծառոց մշակութիւնն թէ՛ ի քաղաքի և
թէ՛ ի շրջակայ անդաստանս, ինչպէս նաև հեռաւոր ան-
ջրդի գիւղերու մէջ օր քան զօր կ'առաւելու և կը զար-

* Տե՛ս Ժ.Ի. տարի, Երես 67, 186, 257, 297, 353 և ԺԵ. տարի, Երես 217 :

գանայ բարեբաղդաբար բերելով շահ մեծ բնակչաց երկ-
րին, որ անտառներէ հեռի կը գտնուի, մաքրութիւն օ-
ղոյ՝ որ ապականեալ է շատ պատճառներով, և ակնա-
հաճոյ տեսարան վայրաց, որ հանգուռնատիպ իմն էր եր-
բեմն անապատի: Փշափ (չալը), մերթ թփանման կարճա-
բերձ և մերթ բարձր ու ծամածուռ՝ փշալից ծառ, որ
թէնէ չբերեր աստ իւր սովորական պտուղն՝ փշափ, այլ
դարնայնի կը պճնազարդի ողկուղաձև ու դեղնորակ
հարուստ ծաղկամբք և կը ընու անդաստաններն սաստիկ
ու ամենաքաղցր բուրմամբ. Կնի (ղարա աղած), թխա-
ղոյն կեղևով, հաստապինդ կոճղով, սաղարթախիտ ճիւ-
ղերով, ատափնաձև ու կլորակ տերեւներով հովաբեր
ծառ, որ ընդհանրապէս անդաստանաց մէջ չըհորի քով
տնկուած լինելով՝ ամարայնի վաստակաբեկ երկրագոր-
ծաց իբր հանգստարան կը ծառայէ. հալ (տիշպուտագ),
երկայնաձև տերեւներով, բւեղնիի բաւական նման և ա-
նոր ընտանիքէն ծառ մը, որոյ ոստերն ու տերեւներն
միշտ երկուորեակ են, և միմեանց հանդիպակաց կեր-
պով կ'ընձիւղին:

Վայրէ Ժաւերէն ոսկաւք միայն ծանօթ են աստ, քանի
որ Եկեղեցաց գաւառն անտառ չունի, և լեռներն թա-
փուր են ի ծառազգեաց. միայն լեռանց մի քանի ծմա-
կաց ու ձորերու մէջ կ'երևին ցանցառ պուրակներ Ժայ,
ջրի և քի ծառոց, որոց առաջին երկոցուն տերեւներն
մանր, բարակ, նեղ ու փշաձև, երրորդինն ամենանուրբ
ու կակուղ հատիկներէ ձևացած հիւսկէնի նման և կա-
րելի է ասել թէ բնաւին անտերև, իսկ երեքն ալ միա-
տեղ մշտադալար: Սյս սակաւաթիւ պուրակներն մե-
նաստանաց և ուրիշ ուխտատեղեաց սեփականութիւնն
լինելով՝ Ժողովուրդն բարեպաշտութեան ու երկիւղի
զգացումէ մեկալ՝ չէ հպած. ահա այս պատճառաւ մի-
այն կրցած են զերծ մնալ տապարի անխնայ հարուածէ:
Բաց ի նոցանէ՝ վերոյնշանակեալ պուրակաց մէջ և գիւղո-
րէից այգեատաններն ուրեք ուրեք կը տեսնուին նաև Կա-
նիներ, որք այլուր գտնուածներէն տարբեր որակ չունին:

պէս նաև Բողի հասարակ անուամբ ծանօթ երեք ռամի-
թի տեսակ խոտեր՝ Բոլի, Բոլի ու Կոլոկ բողիկ, զորս
մերթ աղը կը դնեն և մերթ տապկելու կը գործածեն:

Վայրի Խոտերն ու Ծաղիկներն զանոնք միայն կ'ուղեմ յի-
շել, որոց առողջարար յատկութիւններն ու օգտակար
կիրառութիւններն ծանօթ են տեղացւոց. Գեղնի յիշեմ Ծա-
ղի կոնածե ու սպիտակախառն դեղնագոյն, որոյ հաստ
արմատէն յառաջ եկած կաթն հողին հետ խառնելով կը
ծամեն մազտաքէի նման իբրև առողջարար գեղ ջրգո-
ղութեան ակտին, իսկ կովու կաթին հետ խառնելով կը
պատրաստեն սպեղանի զանազան վիրաց. Գեղնի, սպի-
տակ, բրդոտ ու լեզուածե տերեւներով, կարմրագոյն
ծաղիօք խոտ մը, որոյ հաստ արմատէն մանուշակագոյն
ներկ կը պատրաստեն. Կոլոկ, փոքրիկ ցողունով և դե-
ղին ծաղկով վերջաւորեալ արմատ մ'է ընկուղի ձևով և
դառնահամ, որ լուծողութիւն կը բերէ. Կոլոկ (բոտ
տեղացւոյ՝ Բոլի) օգտակար բոյս մ'է, որ ունի լեզուա-
ձե տերեւ, մանուշակագոյն և խիստ անուշահոտ ծաղիկ,
ինչպէս նաև աչաց խիստ առողջարար սպիտակ փոշի՝
ծաղկամանին ստորին կողմն և դարձեալ պիտանի ար-
մատ, որով համեղ ու հոտաւէտ թթու կը պատրաս-
տուի. Կոլոկ, խիստ ծանօթ բոյս մ'է՝ իւր լուծիչ ու
դառն կաթով. Լոլի, մարդածե արմատով ու դառն
համով դարձեալ ծանօթ խոտ մը, որ զանազան խօթու-
թեանց դարման է. Դոլի, ատամնացաւի ու ցրտահար
անդամոց դեղ. Կոլոկ (կիւլխաթէմ), բուրաստանի ու
վայրի բոյս ու ծաղիկ, նշանաւոր իւր զանազան գոյնե-
րով, լայն, մեծ ու գեղեցիկ բաժակներով, խիստ բարձր
ու պատատու ծղօտով, այս ծաղիկն օշարակը զօրաւոր
դեղ է հագի. Խոլի, բարձր ու սպիտակ փուշ մը, որոյ
արմատը կեռի ու պալարի դեղ է. Խոլի, փոքրի
ցաւի ու քամիներու դարման. Խոլի խոլի, խոլոր փուշ
մը, որոյ ունեն թանչքի (մայասըլ) առողջարար է, Լո-
լի, մանուշակագոյն-կապարագոյն ծաղիկներով ու
փոքրիկ տերեւներով խոտ մը, որ կը գործածուի իբր

դեղ ցուցուկի (երեսի վերայ ելած փոքրիկ պալարներ) բուժիչ. հա եւթերաղ, թաց տեղեր հօղի վերայ տաքածուած երկարածև ու բաղմաթիւ տերևներով ցած բոյս մը, զոր վերայ վերայ կը դնեն թարախը քարշելու համար. Վայրէ «Կեդի», ազատքեղի տերևներով, սպիտակ սերմնամաններով վերջաւորեալ երկար ծղօտով բոյս, որոյ չորցած սերմն որդնալինջ (սողիւճան թափող) է:

Հայաստանի դիւզացի ժողովուրդն այսպէս ունեցած է և ունի իւր ժողովրդական բժշկութիւնն, որ գտած է ամեն տեսակ հիւանդութեանց, խօթութեանց, ախտից, ցաւոց, խոստուկի, խիթի, քամիի, ցրտահարութեան, այրուցքի, այտուցքի, զանազան վիրաց, կեռի ու պալարի բուժիչ յատուկ յատուկ բոյսեր, զորս յօգուտ ի կիր արկել է ցայսօր առանց նոր բժշկական գիտութեան կարօտ լինելու: Մեք առ այժմ այսչափ ինչ հազիւ կրցանք հաւաքել. ժամանակ, միջոց ու դիւրութիւն ունեցող հետամուտներ արդեօք Հայաստանի բուսականութեան ու ժողովրդական բուսական բժշկութեան մասին ի՞նչ գանձեր կրնան գտնել:

Երիզա, 20 հոկտեմբեր 1885:

Ս. ԱՄԱՏԵԱՆ

ՊԱՏԱՍԻԱՆ ՄԸ ԱՌՄԵՐ. ԱՌԱՐԵԼՆ ՏԱՏԵԱՆ ՊԵՇԻՔԹԱՇԻ

.... Խմբագիր Տէր,

Ի սէր ճշմարտութեան և ի պաշտպանութիւն Հայաստանեայց սուրբ Եկեղեցւոյ իրաւանց բարեհաճեցէք յետագայ գրուածս հրատարակել ի գիտութիւն համայն հարազատ Հայոց:

Արեւել լրագրոյ նոյեմբեր 1ին հրատարակուած թիւն հուսկ ուրեմն մեր ձեռքն անցնելով, նորա մէջ անսանք Տարեան Առա-

Կէլ ստորագրութեամբ գրուած մը ի մասին այն յօդուածին որ հրատարակուած էր Ճերէթէ Շարքէթի հոկտեմբեր 30 թուոյն մէջ, Ներսէս Շնորհալայ բնահանրական լրագրէ հանդիպ Մակարի վաւերացման վերնագրով և Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ հարապալար լրագրաց և ի նմին պատասխան Աթէղայ ստորագրութեամբ :

Տարեան Պ. Առաւելն իւր թէ մեր գրուածին դէմ խօսելով կամ սլատասխանելով՝ հետեւեալ հարցումներն կ'ընէ մեզ գլխաւորաբար թէ՛

Ա. Ինչո՞ւ մենք ածականներով չենք յիշած Զարնտիր Մակարի անունը .

Բ. Մեր անունն ինչո՞ւ յայտնապէս չենք ստորագրած մեր գրուածի տակն .

Գ. Երբ բարեյիշատակ Մատթէոս կաթողիկոսէն առաջ ընտրեալ Կաթողիկոսներուն անունն անդամ առ ահի չէր յիշատակուեր Թուրքիոյ Հայ եկեղեցեաց մէջ, միթէ Ներսէս Շնորհալայ նշովից ենթարկեալ են .

Դ. Եթէ Մակար սրբազանն արժանի չէր ընտրութեան , երբ իւր երկրորդ ընտրելի Ժամբար որդուցեալ , ինչո՞ւ չքողարքելնք մենք .

Ե. Միթէ Հայոց Հայրապետական անկախութիւնն ի հիմանց տապալուած կը համարուի՞ միայն այն տեսակէտով որ Մակար սրբազանն Կոստանդնուպօլսոյ Երեսփոխաններէն չէ ընտրուած .

Զ. Վերջապէս կը հրաւիրէ զմեզ ի սէր մեր հարազատութեան նշանակել Մակար սրբազանի անձնական անարժանութիւնն ի դահակալութիւն սուրբ Աթոռոյն :

Արդ՝ սկսինք պատասխանել Պէլիքթաշի Պ. Առաքելի հարցմանց , ոչ թէ այնքան կարեւորութիւն տալով նորա գրուածոց , այլ վախաբերելով միայն Հայ հասարակութեան միտքն ևս աւելի լուսաւորել ներկայ Կաթողիկոսական խնդրոյն վրայ , որ բովանդակ Հայոց նկատմամբ ճշմարտ և կենսայ խնդիր է թէ ներկայի և թէ ապագայի . թէ և 41 Երեսփոխանք անհեռատեսութեամբ մը Զարնտիր Մակարն ընդունելու վտանգաւոր վճիռն տուած լինին .

Ա. Պէլիքթաշի Մեծ. Առաքելն ինքն իւր կողմանէ որչափ բարձր ածականներ որ կ'ուզէ ի շնորհս մարդահաճութեան

թող չառնէ Մակարին, բայց բնաւ իրաւունք չունի ուրիշ մը նոյնն պահանջելու: Մարդու արժանաւորութիւնն ածականներէ կախուած չէ: Եթէ ածականներն են Եպիսկոպոսի մ'արժանիքն բարձրացնողն, ուրեմն զՄակար սիրող և ընդունողներն այսուհետեւ ամենամեծ փոյթ ունենալու են նորահնար դերադրականներով միշտ յիշել նորա անունն: Ամեն ողջախոհ մարդ զիտէ որ Եպիսկոպոսի մ'արժանիք բարձրացնող իւր ընթացքն և գործքն են, և ոչ թէ ուրիշներէ վերադրուած ածականներն: Բայց զարմանալի չէ, թերևս Պէշիքթաշի Մեծ. Առաքելն՝ Ջարընտիր Կաթողիկոսին համար ածականներ մուրալու պաշտօն ըստանձնած է ի Պօլիս, ինչպէս ուրիշներ ալ զանազան պաշտօններ:

Բ. Խմբագիրներն արդէն սոսկորութիւն ունին շատ անգամ այս կամ այն յօդուածոց ստորագրութիւնն վերապահել իրենց համար. եթէ իմ գրածս սխալ էր կամ դատապարտելի՝ Ազգային իշխանութիւնն կարող էր իմ անունս ուղել Խմբագրէն և զիս դատաստանի կոչել: Իսկ եթէ այն անգամ անունս չստորագրելն որ և է կերպով յանցանք համարուած է ինձ համար, այս անգամ կու գամ հրապարակաւ այն յանցանքս քաւել և իմ անունս յայտնել, մանաւանդ որ Եկեղեցւոյ իրաւանց պաշտպանութեան համար պատրաստ եմ որ և է դատաստանի և ամեն տեսակ հալածանաց: Բաց յայսմանէ Մեծ. Առաքել Տատեան թող ապահով լինի որ մեք մեր խոնարհ արեղայական դիրքով ոչ եպիսկոպոսութեան արժանաւորութիւն ունիմք անձնապէս, ոչ ալ այդ բարձր և ծանր աստիճանին հասնելու սրտադին փափաք, վասն այսր աւելի կը նախընտրեմք Հայաստանեայց սուրբ Եկեղեցւոյ իրաւունքն պաշտպանողաց շարքին դասուելով՝ Էջմիածնի տունարին մէջ թշնամի արձանագրուիլ և ապադային եպիսկոպոսութենէ զրկուիլ՝ քան թէ Հայ ազգին և նորա սուրբ Եկեղեցւոյն իրաւանց դաւաճանել: Պ. Առաքելի գրածն այս մասին ոմանց համար շատ ճշմարիտ է, քանզի, արդարեւ այսօր իսկ կը գտնուին Հայ ազգին մէջ բարձրաստիճան եպիսկոպոսներ և ծայրագոյն Վարդապետներ, յորոց ոմանք յայտնապէս օտարին կողմն հակելով՝ և ոմանք լռելեայն՝ Հայրապետական ընտրութեան անկախութիւնն Ռուսաց Խմբագրութեան Կայսեր ձեռքը կը յանձնեն. Բարձրաստիճանները զայս կ'ընեն՝ մօտաւոր ապագային Ջարին ձեռքէն կաթողիկոսութիւն մուրալու, իսկ Ծայրագոյնները՝ Ջարընտիր Կաթողիկոսէն փութով եւ

պիսկոպոս դառնալու վախաբով: Աթոթապարտ մուրացկանութիւն:

Գ. Ամեն ողջախոհ և հարազատ Հայ գիտէ որ, այն Կաթողիկոսն զոր Հայ ազգն ինքն ընտրած է և զոր սրտով և հոգւով կը սիրէ, այնպիսին ոչ անիծից և ոչ նշովից ենթակայ է, այլ շրթունքէ աւելի՝ սրտով և հոգւով յիշատակութեան արժանի է միշտ, ինչպէս նախնիքներէն ոմանք, և այժմս՝ Մելքիսեդեկն, որ թէև ոչ օծուած և ոչ Եջմիածնի Աթոռոյն վերայ բաղմած՝ այլ սակայն իւր անձնական արժանեօք և Համազգային ժողովոյ միաձայն նշանաւոր ընտրութեամբն ամեն հարազատ Հայոց սրտի և հոգւոյն մէջ օծուած և անդ բաղմած է: Իսկ այն Կաթողիկոսն որ Ազգէն ընտրուած և սիրուած չէ և որ օտար ինքնակալի մը կամօք, թէև օծուի և բազմի յաթոռն Լուսաւորչի, և նորա անունն առ ահի (զինուք և սուսերօք) յիշատակութիւն թէ՛ ի Ռուսաստան և թէ՛ ի Տաճկաստան, այնպիսի Կաթողիկոսն միշտ դատապարտելի է մեր Եկեղեցական պառմութեան առջև, և Ներսէս Շնորհալուոյն և իւր ժամանակակից 3,000ի մօտ եկեղեցական Հարց և առաքինեաց Արանց նշովից և անիծից ներքոյ է: Հայ ժողովրդի աչքին առջևն է, կարող է ճանաչել թէ՛ որն է այս անհարազատ Կաթողիկոսն:

Պ. Առաքել Տատեան սոյն երրորդ հարցմամբ Ներսէս Շնորհալուոյն ընտրութեան վերաբերեալ կտորն Ընդհանրականի սկիզբէն մէջ բերելով կը յայտարարէ թէ՛ նոյն իսկ Շնորհալուոյ ընտրութիւնը համօրէն Ազգի հաւանութեամբ եղած չէ, քանզի այսպէս կը հարցընէ. «Արդ՝ ո՞ր կը մնայ համօրէն Ազգի համահաճութիւն վասն ընտրութեան Երանելոյն (Շնորհալուոյն):» Պէտքէն զի Առաքելոյն այս հարցման վրայ Առաքելական ժողովոյ ուղղութիւնն կը հրաւիրեմ որ նախանձախնդիր լինի մեր տօնելի Հայրապետին վերադրուած սոյն նախատանաց: Բայց մեր Պ. Տատեանին կ'ըսեմք. «Աչք են և ոչ տեսանեն, ականջք են և ոչ լսեն:» Շնորհալուին իւր բերած խօսքն արդեօք ինքն չըհասկընար: «Նախ քան զվախճան (սուրբ Գրիգորիս կաթողիկոսին) ազդումն եղեալ նմա ի Հոգւոյն, կոչեաց զՆախկոպոստոնս և զՎարդապետս և զՀարս սրբոյ լէրինն, և զորս ի յայլ կողմանց: Եւ թէպէտ և մեր ի բազում անգամ կոչմանէ նորին յայտոսիկ հրաժարեաք յառաջին ժամանակս, անարժան զանձն վարկանելով, սակայն այժմոյս աւամոյ բռնադատելով զմեզ ինքն և ժողովք Նախկոպոսաց,

Ճեռնադրեաց զմերս անարժանութիւն յաթոռ Կաթողիկոսութեան ազգիս Հայկայ և տանն Թորգոմայ : »

Հոգեւոյն Սբէոյ աղբուծն, Երանելոյն խնորհալիս հրաժարածն էրն, այսչափ Եպիսկոպոսունք, Վարդապետներ, վանական Հայրեր և շրջալի Կոնստանդնուպոլսոյ, Թերեւս հազարաւոր Աղերականք և Աշխարհականք, միթէ համարէն Ազգի համահաճութիւն չէն նշանակեր. և կամ թէ Ենորհալի ընտրութենէն յետոյ, պատմութիւնն կը յիշատակէ՞ արդեօք՝ Ազգին կողմանէ ո և է բողոք մը Երանելոյն կաթողիկոսութեան դէմ, ինչպէս որ այժմ կը լինի Մակարին դէմ : Ահա ականերն կը տեսնուի թէ՛ անպատկառ կամակորութիւն և ծայրայեղ օտարամոլութիւնն որ աստիճան խորխորատ կը գլորէ զմարդ : Օտար ինքնակալի մը ընտրած Կաթողիկոսն պաշտպանելու համար, ահա այսպէս մեր տօնէի Ենորհալոյ հայրապետութեան վաւերականութիւնն անգամ կասկածանաց և նախատանաց կ'ենթարկեն ոմանք : Աւելի զարմանալին այն է որ, մի և նոյն օրն, երբ 41 Երեսփոխանք դոգմի փակելով որով որոշեցէ կը ճգնին օտարին ընտրած Կաթողիկոսն՝ Ազգային ընտրեալ հռչակել, անդին Պէդիւստի Առաքելն զուրկն Ենորհալին ոչ համազգային ընտրեալ կը հրատարակէ : Քանի որ այժմ այսպիսի Հայեր բազմաթիւ են Ազգին մէջ, ուրեմն այսուհետեւ Աստուած միայն զթալու է խնայել և տառապալիր Հայոց վրայ :

Դ. Ի՞նչ հարկ կար Պաշտենիոյ ծնունդ, երկրորդական ընտրելի Մակարին դէմ բողոքել, քանի որ Տաճկաստանէն ընտրեալ և Էջմիածնի Համազգային Ժողովոյ միաձայնութեամբ կաթողիկոս հռչակեալ Մեղրիսեղեկն կար ի ցնծութիւն բովանդակ Ազգին, այլ ևս ոմ նշանակութիւն կու տար Մակար անձին, որ նորա դէմ բողոք բառնար : Բովանդակ Հայ ազգն երբ մտքէն կ'անցընէր որ Թուրքաց Չարն աթինորմաթար անտես առնէր համայն Հայոց ընտրած և սիրած Կաթողիկոսն, և նորա փոխան դէնք զՄակարն, որ միակ առաջին ծնունդ էր այն Պաշտենիոյ որոյ դէմ միշտ բողոքած էին մեր չորս Կաթողիկոսունք և շարունակ Տաճկաստանի ամբողջ Հայք : Բաց յայմանէ, միթէ զօրաւոր և դործնական բողոքներ ալ տեղի չունեցան թէ ի վան և թէ ի Պօլիս. և ֆէն Աթեղայի շքուշեւոյն Մակարի կաթողիկոսութիւնը կրնայ օրինաւոր և հարազատ համարուի : Օգոստոս 31-ն սկսեալ Հայ ազգի ընդհանուր դժգոհութիւնն միթէ բնաւ նշանակութիւն չունի :

Ե. Մակարն ոչ թէ միայն Պօլսոյ Երեսփոխաններէն՝ այլ և Էջմիածնի Համազգային ժողովէն տլ չէ ընտրուած ի կաթողիկոսութիւն . վասն զի ինչպէս Պօլսոյ Երեսփոխանութեան ընտրելին՝ նոյնպէս և Էջմիածնի Համազգային ժողովոյ ընտրեալն և միահամուռ ձայնիւ միակ կաթողիկոս հռչակեալն էր Ամենապատիւ Տէր Մեղիսեդեկ Արքեպիսկոպոսն . յայտմ կը վկայէ Կաթողիկոսական տեղակալ՝ Համազգային ժողովոյ նախագահ՝ Մկրտիչ Արքեպիսկոպոսի պաշտօնական հեռագիրն , Պատգամաւորաց , Ռուսաստանի քաղաքաց , Պօլսոյ Պատրիարքին և իւր ժողովոյ և Տաճկաստանի բաղմաթիւ քաղաքաց և այլոց ուրախական շնորհաւորութիւններն :

Արդ՝ քանի որ այսպէս համայն Հայ ազգի համահաճութեամբ ընտրեալ կաթողիկոսն , Մեղիսեդեկ , կը մերժուի Ռուսոյ Ջարէն , և նորա փոխարէն Լուսաւորչի Աթոռոյն վրայ կը բազմի լի տասնեհինգ անձանց երկրորդական և ձևական հաւանութիւն ստացող Մակարն , և այն՝ օտար ինքնակալի ձայնէն միայն հրաւիրեալ , միթէ ի հիմանց տապալուած չըհասարակի Հայոց Հայրապետական անկախութիւնն : Միթէ պիտի կարողանան Պօլսոյ 41 Երեսփոխանք իրենց երեսէն սրբել նոյնները ի սխալանաց կեղտն , որոյ տխուր ստուերն այժմէն կ'ըսկսի տարածուիլ համայն Հայոց զիմայ վրայ , եթէ սոքա ինքնին զայն սրբելու դարմանն չմտածեն փութով :

Սոյն հինգերորդ հարցմամբ Մեծ . Տատեան Առաքելն չատ կը սխալի նաև երբ կ'ենթադրէ թէ « Պօլսոյ Համադումար ժողովոյ առաջին ընտրելին էր գրեթէ Մակարն : » Ամեն մարդ գիտէ և նոյն իսկ Համադումար ժողովն թէ՛ ինքն Մակարին քուէ տուաւ միայն ի պատիւ Ռուսաստանի Եկեղեցականաց . եթէ այսպէս չլինէր , երբ Երեսփոխանութիւնն թէ՛ անցեալ և թէ՛ այս տարի երեք ընտրելեաց անուններն զրկեց Էջմիածին , յայնժամ պէտք կը լինէր որ Համադումարն բողբէր Մակարի անունը դուրս ձգուելուն համար :

Պ. Առաքելն դարձեալ կը հարցընէ այսպէս . « Ուրիշ բանաւոր փաստ մը կրնայ ցուցուիլ մեզ , բաղմադարեայ կանոնադրութիւն մը ի մասին ընտրութեան Կաթողիկոսաց մերոց , ուրուն՝ այս անդամ չհետեւելով , Հայրապետական անկախութիւնն ի հիմանց տապալեալ կարծուի : »

Պ. Տատեան սոյն հարցումովն ուրիշ ոմանց պէս կը յայտարարէ թէ՛ Հայոց 1850 տարուան Քրիստոնէական Եկե-

դեցին անկարդ անկանոն շարունակուած է, մանաւանդ իւր
Կաթողիկոսական ընտրութեան մէջ. թող տեսնեն համայն
Հայք թէ՛ օտարամոլներն ինչ տեսակ նախատական խօսքեր
կ'ուզեն առ Հայաստանեայց Եկեղեցին, և այս՝ միայն ի սէր
Պալատիկոյ, ծնունդ անհարազատն Մակարի կաթողիկոսացման:

Եթէ Հայ ազգ. չունենար ոչ մի գրաւոր կանոն ի մասին
Կաթողիկոսական ընտրութեան, սա յայտնի է որ համայն Հա-
յոց սրտի և հոգւոյն հետ չաղախուած և հաստատուն կանոն
է՝ իւր Կաթողիկոսի ընտրութիւնն ինքն կատարել և ոչ թէ
Ռուսիոյ Ձարն: Հայոց Եկեղեցական պատմութիւնն արդէն մա-
սամբ Կաթողիկոսական ազգային ընտրութեան կանոնաց շարք
մ'է: Բայց ինչ օգուտ որ օտարամոլութենէ կուրացողաց աչ-
կունք ոչ կը տեսնեն և ոչ կը կարդան: Իսկ մեք Պ. Տատեանին
և անոր նմանեաց ցոյց տանք նոյն իսկ մեր սուրբ Լուսաւորչի
ընտրութիւնն: Ազգայնագետս կ'ըսէ.

«Իսկ թագաւորն Տրդատիոս հանգերձ միաբանութեամբ
կնաւ իւրով Աշխէն տիկնաւ և քերք Խոսրովիդ խտով, հրաման
եռ ի ժողով կոչել միաբանութեամբ ամենայն զօրաց իւրոց:
Եւ վաղվաղակի հասանէին ի ժամադիրն կողմանց ըստ հրամա-
նին՝ յԱյրարատ գաւառ ի Վաղարշապատ քաղաքն: Քանզի և
Թագաւորն չու արարեալ անդր հասանէր: Եւ կուտեցան զօրքն
ամենայն և մեծամեծք և կուսակալք, գաւառակալք, պա-
տուաւորք, պատուականք, զօրավարք, պետք և իշխանք, նախ-
արարք և աղաթք, գառաւորք և զօրազլուիք, հասեալ կային
առաջի Թագաւորին:

«Խորհուրդ ի մէջ առնոյր Թագաւորն ընդ ամենեւին,
վութալ հասանիլ՝ բարեացն գործոց ժառանգաւոր լինիլ: Եւ
կայք, ասէ, ճեպեսցուք՝ զայս զառաջնորդ կենաց տուեալ մեզ
յԱստուծոյ զԳրիգոր՝ հովիւ կացուցանել, զի լուսաւորեսցէ
զմեզ մկրտութեամբ և նորոգեսցէ օրէնսուսոյց խորհրդովն Ա-
րարչին: Իսկ Գրիգոր ոչ ունէր յանձին զայս՝ առնուլ զմեծ
պատիւ քահանայապետութեան, ասէ. Ոչ կամիմ հանդարտիլ
վասն անչափալ բարձրութեան զօրել. զի անդատում է այս
պատիւ Քրիստոսատուր փառացն առաջնորդութեան՝ միջնոր-
դել ընդ Աստուած և ընդ մարդիկ. այլ զարժանին խնդրել
գտցին:»

Միթէ այս՝ գրաւոր կանոնագրութիւն չը համարուիր Հայոց
ազգի համար:

Աղաթանդեղոսի գրածէն պայծառ կը տեսնուի որ մեր թագաւորն իսկ սուրբն Տրդատիոս չէ կամեցեր իւր միահեծան իշխանութեամբ կաթողիկոս ձեռնադրել տալ զսուրբ Գրիգոր Լուսաւորիչն, այլ համայն Աղբ — անոր ներկայացուցիչները կոչեր է ի խորհրդակցութիւն և յընտրութիւն, և այն՝ հրեշտակաբօն Լուսաւորչին, որ մինչև անգամ կամեցեր է հրաժարիլ այդ բարձր պաշտօնէն՝ անարժան զանձն վարկանելով։ Ահա արևու նման պայծառ կը տեսնուի որ արևելքէն մինչև արևմուտք հեռու Մակարն Լուսաւորչի օրինաւոր յաջորդ համարուեր է, քանի որ Հայ ազգի կողմէն օրինաւորապէս ընտրեալ Մելքիսեդեկն մէկ կողմն կը մնայ և ինքն Մակարն միայն Ռուսաց Զարի կամքով կը նստի այդ Աթոռին վրայ, որով Հայոց Հայրապետական անկախութիւնն ի հիմանց տապալուած կը համարուի։

Մեծ. Առաքել Տատեան իւր վերջի հարցմամբ կը հրաւիրէ զմեզ որ նշանակենք «Մակարի անձնական անարժանութիւնն ի գահակալութիւն Ս. Աթոռոյն» և ահա իսկոյն կը յիշեցնէ մեզ թէ «Խիստ է քեզ ընդդէմ խթանի աքացելն» կարծես ըսել կ'ուզէ թէ՝ որչափ որ ես հարցուցի, բայց դու չլինի որ բերանդ բանաս Մակարի անարժանութիւնը թուելու, քանզի խթան կայ քեզ համար, կ'ըսէ։ Այլ սակայն մեք ի սէր մեր հարազատութեան, ամեն խնայեալ աներկիր՝ խօսինք ինչ որ հարկն է և ինչ որ ճշմարտութիւն է։ Նախ՝ աստ արժան կը համարիմք կրկնել Ստեփան Փափագեանի, այդ անվեհեր երեսփոխանի, այս նշանաւոր խօսքն. «Ռուսիոյ կառավարութիւնն եթէ այսօր գերեզմանէն հանէ Ս. Լուսաւորիչն և Հայ ազգին կաթողիկոս ընտրէ, դարձեալ մենք չեմք ընդունիր»։ Այս հարազատ Հայն հասկըցընել կ'ուզէ թէ, ինչպէս որ այժմ անկարելի է Ս. Լուսաւորչին յարութիւն առնել, նմանապէս անկարելի է որ Ռուսիոյ ձեռք ընտրուած կաթողիկոսն արժանաւոր և օրինաւոր համարուի. քանզի ընտրական անկախութիւնն կը յափշտակուի Հայոց ձեռքէն։

Բայց մեք կ'ըսեմք. եթէ Մակարն արժանաւոր էր ի գահակալութիւն Ս. Աթոռոյն, Տաճկաստանի Երեսփոխանութիւնը 1884 և 1885 թուականին, ինչո՞ւ նորա անունը չանցուց երեք ընտրելեաց ցանկին մէջ, այլ արտաքսեց։

Եթէ Մակարն արժանաւոր էր, անցեալ տարուան Համազգային ժողովն ինչո՞ւ հրաժարեցոյց զինքն կաթողիկոսական ընտրելութենէ։

Եթէ Մակարն արժանաւոր էր, ինչո՞ւ այս տարուան Համ-
ազդային ժողովն միահամուռ ձայնիւ զՄեկքիսեդեկն ընտրեց
և կաթողիկոս հռչակեց, և ոչ զՄակարն:

Եթէ Մակարն արժանաւոր էր, այս տարուան աղխարհա-
կան Պատգամաւորք, որ հաղարաւոր բիրաւոր մարդկանց կող-
մէն համահաւաքեալ էին յԵջմիածին և Մակարն նոցա մէջ
սնած և մեծցած էր, ինչո՞ւ արդեօք և ոչ մի քուէ տուին Մա-
կարին:

Եթէ Մակարն արժանաւոր էր, այս տարի ի ժամ ընտրու-
թեան Եջմիածնի տաճարի առջև խռնուած անթիւ ժողո-
վուրդն ինչո՞ւ աղաղակեց միացեալսն. «Չեմք ուղեր զՄա-
կարն, մի ընտրէք Մակարին»:

Եթէ Մակարն արժանաւոր էր, անցեալ տարուան Ռուսա-
տանի դպրոցաց խնդրոյն և փակման առթիւ՝ ո՞ր մնաց անոր
արիական դիմադրութիւնն իրքեւ կաթողիկոսական Տեղակալի.
ինչո՞ւ խորդաց Յովնանու քնով և ոչ մի ձիկ հանեց իւր բերնէն
— անշուշտ Ռուսաց Զարի սիրտը չցաւցընելու և հետևաբար նո-
րա ախողբմած ձեռքէն կաթողիկոսութիւն մուրալու համար էր:

Եթէ Մակարն արժանաւոր է, իւր աչքի առջև կը տեսնէ
որ Հայ ազգի ընտրածն ինքն չէ, այլ Մեկքիսեդեկն է, ակնե-
րև կը տեսնէ որ Հայ ազգը Մուրաւեանցին յանձնեց Լու-
սաւորչի Թագ, գաւազան և Աթոռն, ինքն ինչո՞ւ առաջ
կ'անցնի, ինչո՞ւ օտարի ձայնին կը լսէ, ինչո՞ւ անձնընտիր լի-
նելով բուն հարապոյժ ձեռքէն կը յափշտակէ հայրապետական
գաւազան և աթոռ. միթէ չըզիտեր որ անձնընտիրներ և
յափշտակողներն միշտ խոտելի են Աստուծոյ և մարդկանց առ-
ջև. միթէ չըզիտեր որ իւր ծերութեան մի քանի տարուան ա-
ղօթիկ կաթողիկոսութիւնը խիստ Թանկ և ամենաթանկ պիտի
նստի խղճալի Հայոց ներկային և ապագային:

Մակարն եթէ արժանաւոր է, ինչո՞ւ կ'արհամարհէ Հայ
ղաւակաց բիրաւոր ձայներ, ինչո՞ւ՝ ոտնակոխ ընելով անոնց
սիրտն ու հողին՝ կ'երթայ դէպ ի Հայրապետական Աթոռն,
ուչ դնելով մի միայն օպարէ կամքին և իւր անձնական փառա-
սիրութեան: Մեր երանելի նախնիքներէն օրինակ առնելու չէ՞.
ինչո՞ւ չհետևիր Ս. Լուսաւորչի և այլ սրբոց Հայրապետաց խո-
նարհական հրաժարմանց, քանի որ ինքն բուն ընտրեալն ալ չէ:

Վերջապէս, եթէ Մակարն արժանաւոր է, իւր կաթողիկոսու-
թիւնն իւր թէ վաւերացընող Պօլսոյ 41 անհետաքէս Երեսփոխան.

ներն իրենց հաշակաւոր տեղեկագրի մէջ ինչո՞ւ նախապէս վճռեցին թէ — Մակարի ընտրութիւնը համազգային չէ՝, Եկեղեցւոյ օրինաց համաձայն չէ՝ և Մայր Աթոռոյ Գահակալին ընդհանրապէս հանդամանացն համապատասխան չէ՝ — Ըսել է Մակարի պիտի լինի բովանդակ Հայոց համար «հակազգային», Եկեղեցւոյ օրինաց անհամաձայն և Մայր Աթոռոյ Գահակալին ընդհանրապէս հանդամանաց անհամապատասխան կաթողիկոս մը։* Այս պայծառ ճշմարտութիւններն թող լսեն համայն Հայերն և ինքնին դատեն Մակարին արժանաւոր կամ անարժան լինիլն։

Բայց թէ, Պ. Տատեան ինչո՞ւ միայն մեզմէ կ'ողջ լսել Մակարի անարժանութիւնն։ Անցեալ տարուան ընտրութեան ժամանակ ի Ռուսաստան հրառարարեալ տետրակ մի կայ, յորում չորս ընտրեւեաց (Ներսիսին, Մեկ օխտեղէկին, Խրիմեանին և Մակարին) համառօտ կենսագրութիւնքն նշանակուած են։ Եջմիածին շատ կը գտնուի, Պ. Ալեքիքեալցին թող հատ մը բերել տայ, և լաւ մի համկընայ Մակարի Զաքարիա և անոր կենաց բոլոր պարագաներն, յորմէ պիտի հասկըցուի նորա արժանաւորութիւնը կամ անարժանութիւնն։

Կամ թէ յատկապէս Եջմիածնէն թող հարցնէ թէ, արդեօք ճշմարիտ չէ՞ այն պատմութիւնն որ կ'ըսեն թէ, Եջմիածնի։ Կաթողիկոսարանի մէջ նամակ մի կը գտնուի, որոյ ձախարակն և պահարանին վրայ Ներսէս Ե. Առաքարեցին իւր իսկ ձեռքը գրած է սա հետեւեալ խօսքն. «Գիր մատնութեան

* Եթէ սոյն գրուածս իբրեւ բողոք չհամարուի նոյեմբեր 4ի Երեսփոխանութեան վճռոյն նկատմամբ, մեք իբրեւ հարազատ վարդապետ Հայաստանեայց Ս. Եկեղեցւոյ, մտադիր եմք ի մօտոյ յատկապէս բողոքել այդ 41 Երեսփոխանաց տուած ազդեալիստ վճռոյն դէմ։ Նոյնպէս կը հրաւիրեմք մեզ հետ բողոքել այն ամեն հարազատ Հայեր թէ՛ Եկեղեցականք և թէ աշխարհականք՝ որք նախանձախնդիր են Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ փառաց և անկախութեան. և այս աւելի այն նպատակաւ, որպէս զի ժամանակին, Հայոց Ազգի և Եկեղեցւոյ յայտնի և դազտնի թշնամիներն, այդ 41 Երեսփոխանաց «սուրբ» իբրեւ զօրաւոր զէնք չգործածեն նոյն իսկ Հայոց դէմ, որպէս զի ժամանակին իսպառ անբուժելի չգրառնայ այն հարուածն և վէրքն, որ հասաւ Հայոց Հայրապետութեան դարաւոր անկախութեան, և որպէս զի աշխարհ տմենայն այժմէն իմենայ թէ, որչափ որ Վեհապետեան Սրբազանն այն 41 Երեսփոխաններով միասին սխալեցաւ և այն վտանգաւոր Բացառութեան վճռեց, սակայն Հայոց ազգը մերժեց նոյն իսկ այդ ժամանակաւոր Բացառութեան. քանզի Հայոց Եկեղեցւոյ դռնէն բացառութիւններ ներս չեն մտնոր, ետը և անձուկ է մտնաւանդ. այսպիսի Վեհապետութեանց համար։ Բովանդակ Հայոց ազգայնութիւնը կը հրաւիրեմ սոյն գրուածիս վրայ։

գնեքոյն կաթողիկոսէ առ Տէրութիւնն Ռուսաց ի չիք և անի-
ծեալ Մակարայ եպիսկոպոսէ : 1853, օգոստոս 22 : » Դարձեալ
թող հարցնէ թէ, ստոյգ է որ Ռուսաստանցիներ կ'ըսեն թէ՞
Մակարը քանի մը կաթողիկոսունք ցաւօք և հեծութեամբ իջե-
ցուցեր է ի գերեզման :

Ռուսաստանի բերաւոր ժողովուրդք անշուշտ ասոնք ամենն
գիտնալով էր որ իրենց ընտրած պատգամաւորաց հրահանգ
տուած էին Մակարին և ոչ մի քուէ տալ : Բայց ի այս ամեն
վերոյդրեւոց՝ գիցուք թէ Մակարն հրեշտակային արժանաւո-
րութիւններ ալ ունեցած լինի անձնապէս, քանի որ Ազգի կա-
մաց չանսաց նա, այլ օտարին, և իւր այս վտանգարեր յանձն-
առութեամբ կաթողիկոսական ընտրութեան դարաւոր անկա-
խութիւնը Ռուսիոյ Ձարի ձեռքն յանձնելու նախապատճառն
եղաւ, նորա ամեն արժանաւորութիւնքն, եթէ ունի երբեք,
Հայոց ազգի առջև ոչնչացած կը համարուին :

Պէշիքթաշի Մեծ. Առաքելն իւր վերջի խօսքով կը հրաւիրէ
զմեզ՝ իբրեւ պաշտօնեայ Քրիստոսի սէր և խաղաղութիւն սիրել
ժողովրդեան մէջ, և ոչ թէ վէճ ու խռովութիւն . ըսել կամի,
Մակարի ապօրէն ընտրութեան դէմ ձայն հանելու և ժողո-
վրդեան միտքն արթնցընելու չէ բնաւ իւր մեծամեծ կորստեան
մասին : Բայց այս տեսակ անկենդան ընթացքը պարզապէս
դաւաճանութիւն է Հայաստանեայց Ս. Եկեղեցւոյն դէմ, և ոչ
թէ սիրոյ և խաղաղութեան քարոզութիւն : Մեր երանելի
Նախնիք եթէ Պ. Տատեանի նման ծուռ հասկըցած լինէին սի-
րոյ և խաղաղութեան սկզբունքն, այժմ ոչ Հայոց ազգ կը
մնար և ոչ նոցա Եկեղեցին : Հայոց հարազատ զաւակունք Պէշ-
իքթաշի Առաքելն չառ լաւ կը հասկընան Քրիստոսի քարո-
զած սէր և խաղաղութիւնը . ճշմարիտ սիրոյ և խաղաղութեան
աղբիւր Յիսուս Քրիստոս իւր սուրբ Տաճարն դողոց և աւաղա-
կաց բնակավայր չդառնալու համար խարաղան ևս գործածեց :

Մեր խօսք Պ. Առաքել Տատեանի հետ չվերջացուցած սա
ալ ըսենք թէ, այս Պէշիքթաշի Պարոնն իւր նամակի յառա-
ջաբանով և վերջաբանով զմեզ Հայկաբանութեան մէջ տկար,
Շնորհաւոյն գրուածներն չհասկացող և Ընդհանրականի թուղ-
թերէն մեր քմաց համեմատ անպատշաճ յօդուածներ քաղող
համարեր է, որ ամենեւին կաթողիկոսական ընտրութեան չեն
վերաբերիր, կ'ըսէ :

Նախ կ'ըսեմք. Կերեկ թէ Առաքել Տատեան Շնորհալիի

Քնդհանրութեանը բնաւ իւր ձեռքն առած չէ՝ քանզի մեր Բնդհանրութեան երեք հատուած միայն յիշած ենք, և երեքն ալ իրասրու կից և ոչ թէ աստի անտի անպատշաճ կերպով քաղած ։

Երկրորդ՝ մեր չեմք պարծիր բնաւ Հայկաբանութեան մէջ քաջահմուտ լինիլ, այլ կ'ըսեմք թէ, ըստ մեր կարողութեան ուղիղ կը հասկընամք դրաբար լեզուն և մեր նախնեաց մատենագրութիւնն, ինչպէս և Շնորհալոյն գրածներն ։

Իսկ եթէ չեմք կարողացած հասկընալ, ուրեմն կը համարձակիմք հրաւիրել բոլոր բարձրաստիճան Եպիսկոպոսներ, գիտնական Վարդապետներ և մատենագրութեան բազմահմուտ Աշխարհականներն, որ բարեհաճին Շնորհալոյն առ Եպիսկոպոսունս ուղղեալ չքաբերականի վերջին երեք հատուածն կարդալ և բացատրել ։ Պիտաւորաբար հետեւեալ երկու կտորն իրենց ուշադրութեան կը յանձնեմք ։

« Զինչ է ասել զմօրէն այսոցիկ չարեաց, զյայտնապէս հաւառակողացն ճշմարտութեան և սրբոյ Աթոռոյ Լուսաւորչին, որք ինքնաշարժ ախտիւք և բռնակալաց աշխարհի հրամանօք զանձինս իւրեանց յայս աստիճան հոգեւոր բարձրութեան ձգեն ։ և ոչ ընտրութեամբ Աստուծոյ և Աստուածայնոց արանց համօրէն Ազգիս՝ որպէս օրէնն պահանջէ, որով բիւր նեխութեան և ապականութեան անդամոց Գրիստոսի լինին պատճառ . . . ։

« Որք յաղագս սոյն և այսք իրի յանդգնութեան՝ ի ժամանակս տեսաւն մերոյ և եղբօր Գրիգորիսի կաթողիկոսի սրբոյ, ի սուրբ Լեառնն մեծաւ սիւնհողոսիւ սուրբ և առաքինեաց Արանց ազգիս Հայոց՝ ժողովով աւելի քան զերկու հազար և հինգ հարիւր անձանց՝ Եպիսկոպոսաց, Վարդապետաց, Հարց, Վանականաց և Միանձանց սրբոյ Լերինն նզովեալ հերքեցին յեկեղեցւոյ Քրիստոսի, և սրով բանին Աստուծոյ հատեալ ի բաց ընկեցին որպէս զնեխեալ և զփոտեալ անդամ յառողջ մարմնոյ եկեղեցւոյ՝ անէծս ցաւազինս կուտեալ ի զլուխս նոցա ։ » *

* Թէև Շնորհալի Հայրապետին գրուածքն ինքնին պարզ է, բայց ընթերցողաց դիւրութեան համար հարկ կը համարեմք աշխարհիկ լեզուաւ ևս բացատրել իմաստն, որ է .

« Ինչ լռենք արդեօք անոնց համար որք կը հակառակին ճշմարտութեան և Լուսաւորչի Ս. Աթոռոյն. որոնք ո'չ թէ ինչպէս Հայոց օրէնն կը պահանջէ, Աստուծոյ ընտրութեամբ և համօրէն Ազգիս աստուածահաճոյ արանց ընտրութեամբ եպիսկոպոս կամ կաթողիկոս կը լինին, այլ այս հոգեւոր աստիճանին վերայ կը բարձրանան իրենց ինքնաշարժ ախտերն (նենգութեամբ, կաշառօք, շոգեքեղութեամբ, և այլն) և աշխարհի բռնակալ,

Արդ՝ կը խնդրեմք որ մեր գիտնական Հարք և Եղբարք հրապարակաւ բացատրեն և հասկըցընեն թէ Ծնորհալիի այս գրուածն Մակարի կաթողիկոսացոյն կը յարմարի՞ թէ ոչ։ և թէ, Մակարը՝ բուն հարադատ ընտրեալն մէկ կողմն թողլով, ինքն առանց Ազգի հաւանութեան և միայն օտար Տիրապետի ձեռքը Լուսաւորչի Աթոռին վրայ բազմելով, վերոյիշեալ երեք հազարի մօտ ժողովականաց նզովից երթարկեալ է թէ ոչ։ Եւ եթէ Մակար ազատ կը համարուի սոյն կանոնական դատաւարաութենէն՝ Երեսփոխանական ժողովոյ 41 անդամը Վեհապետեան Ս. Պատրիարքով հանդերձ, ինչո՞ւ ուրեմն վճռեցին որ Մակարի կաթողիկոսացոյն ապագայն օրինակ համարուի։ Եւ եթէ Ծնորհալիի գրած նզովք ու անէծքն Մակարի ձեռով ընտրուած Կաթողիկոսին չյարմարիր, ապա ուրեմն ի՞նչ պարագաներով նստող Կաթողիկոսին կը յարմարի։

Հայոց հմուտ Եկեղեցականք և գիտնական Աշխարհականք, Ազգի ողջախոհ մասն հաստատուն կերպով համոզելու հաօր օրինական բացատրութեամբ, վերոյիշեալ հարցումներուն մինչև որ պատասխանեն՝ մեք, Հայաստանեայց Ս. Եկեղեցւոյ նախանձախնդրութեամբ դարձեալ կը կրկնեմք թէ, Մակարի կաթողիկոսութիւնը Ս. Ծնորհալոյն և իւր ժամանակակից Ազգային ժողովոյ վճռած կանոնական դատաւարաութեան տակն է։

Այնքան և անհերքելի ճշմարտութիւն մի է այս, զոր կը խոստովանին ամեն ողջախոհ Հայեր, ընդ որս և Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ զաւակ և նախն սպասարկու արեղան

ՅԱԿՈԲՈՍ ՎԱՐԴԱՊԵՏ ՇԱՀՊԱՂԼԵԱՆ՝ ՎԱՅՏԵՏԻ

Մանխայի քարովիչ

1885 Նոյեմբեր 19, ի Մանխա, Ս. Սիօն Եկեղեցին։

Լաց հրամանաւ։ Ի՞նչ ըսենք այսպիսեաց համար, որոնք բիւր նեխութեան և ապականութեան պատճառ կը լինին Քրիստոսի սնդամներուն, այսինքն բոլոր Քրիստոնեայ ժողովրդեան։

«Ստպիտի յանգուղն և բռնախալաց հրամանաւ ընտրուածներս՝ համար էր, որ մեր եղբայր Քրիստոսի կաթողիկոսութեան ժամանակ՝ սուրբ լեռան վրայ մեծ անոթ և ժողով կըլաւ, ուր դռմարեցան Հայոց աղջէն 2,500էն աւելի առաքելի անձինք, եպիսկոպոսներ, վարդապետներ, վանականներ, միանձուռններ և նզովելով մերժեցին պնդութիւններն (ինքնակոչ օտարընտիրներն) Քրիստոսի եկեղեցիներն և իրեւ ներսեալ և փոսեալ անդամ Առտուծոյ Խոսէի սրբին կարեցին Եկեղեցւոյ առողջ մարմնէն ցաւագին անէծքներ կուտնեցին անոնց գլխուն վրայ։»

ՄԱԿԱՐ ՍՐԱՍԶԱՆ ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ ԱՌՁԵՒ

Ա

Բարեկամներս կ'ըստիպեն որ դրեմ օրուան այն աւագ հարցին նկատմամբ որ Ազգային ժողովոյ նոյեմբեր 1 նստին մէջ իւր խորհրդարանական կեանքը կնքեց, և հրապարակային ու պատմական կեանքն սկսաւ:

Կան խնդիրներ՝ որ ներկայ Պատրիարքութեան օրով չլուծուին և օրակարգին մէջ կախակայեալ մնալն աւելի արդիւնաւոր և օգտակար է Ազգին և Հայաստանեայց եկեղեցւոյն համար, քան յաջողիլն, և լուծուելու համար՝ անպատճառ ամեն զոհողութեանց պատրաստակամ և կրաւորական գործիք դառնալն:

Այս կարգէն էր Մակարի ապօրէն կաթողիկոսացման խնդիրն, որոյ նպաստաւոր վախճան մը տալու համար ի վեր ելած պաշտօնական և ոչ-պաշտօնական ստիպումներն, չըսեմ բռնաբարութիւններն, և զայնս արդարացեալներու, և կամ դատապարտելու համար Ազգին մէջ գոյացած կարծեաց հերձուածներն՝ հուսկ ապա չկրցան օրինաւոր միաձայնութեան մը յանգեցընել:

Օրուան խնդրոյն առթիւ յարուցեալ թեր ուղէմ կարծիքներն՝ ուղղափառ կարծեաց մէջ ձուլելու համար՝ ոչ Ազգային ժողովոյ Վսեմ Ատենապետին ճարտարութենէն — որ թէև 1883 սեպտեմբեր 30ի Ազգային ժողովոյ մէջ անվէհեց յայտարարած էր Նորին Վսեմութիւնը թէ՝ «Չէ թէ Ռուսաց կառավարութիւնն, այլ բոլոր կառավարութիւններն ալ եթէ միանան, չեն կարող այնպիսի որոշում մը տալ, որ մեր Հայաստանեայց եկեղեցւոյ օրէնքներն ոտնակոխ ընելու միտի» (Տես նոյն տարւոյ Ազգային ժողովոյ չրջանի ատենագրութեանց 293 երես) և ոչ Ամենապատիւ Սրբազան Պատրիարքին ողջմտութենէն — որ թէև ուխտած է հանդիսապէս առաջի Աստուծոյ և առաջի Ազգին՝ Սահմանադրութեան վրայ, հաւատարիմ մնալ Հայաստանեայց եկեղեցւոյ կարգաց, օրինաց և աւանդութեանց — կ'ըսպասուէր տրամաբանական եզրակացութեան մը գալ: Առաջինն՝ իւր կարծեաց տէրն ինքն չըլլալուն փորձերն քանիցս տուած էր, իսկ երկրորդն՝ խնդրոյն ծնած օրէն

նախ թէ ութ եամբ , և ապա բացարձակաբար յայտնած էր իւր կարծիքն , ամեն զինքն տեսնողաց և լսողաց առջև :

Կը մնար խնդրոյն վճռակի լուծումն՝ անկախ և հաստատա-տիպ Երեսփոխանաց կարծեաց ընդհարումէն , և փոխադարձ լուսաւորութեն սպասել :

Ո՞վ կրնար երևակայել թէ՛ Եկեղեցւոյ ազատութեան խնդիր մը , ժողովրդական ընտրական իրաւանց խնդիր մը , խզի ազատութեան խնդիր մը՝ 1897-դ արու մէջ , Օսմանեան ազատասէր պետութեան կամացը հակառակ՝ ընդ հսկողութեամբ ոստիկանաց , դռնփակ նստի մէջ՝ նախադահական ճնշման տակ , խել մը Երեսփոխանաց բարձրագոյ ազադակաց ժխորին և սպառնալեաց ներքե՛ , պիտի խեղդուէր , մի միայն Մակար Սրբազանի Ձարընտիր կաթողիկոսութեան վաւերացումն՝ իբրև օրինակ՝ ընդունել տալու համար Ազգին :

Ո՞վ կը յուսար թէ՛ Աղաբէկեան Մարկոս Էֆէնտիի պէս Կաթողիկոսական խնդրոյն համար յատուկ մասնադէտ մը — որ արդէն նախընթաց նստէն խօսք առած էր — բնաւ պիտի չխօսեցնէին մեր տիկտադօր Երեսփոխանները :

Ո՞վ կը կարծէր թէ՛ բնաւ խօսք պիտի չտրուէին նոյն իսկ առաջարկութեանց տէքերուն , այն է՝ Մամիկոնեան Վսեմ Միքայէլ Էֆէնտիին , որոյ փորձեալ ողջմտութիւնն և խնդրոյն մէջ ունեցած փորձ գիտակցութիւնն անվիճելի է Երեսփոխանաց երկու կուսակցութեանց համար ալ :

Պիտի լռեցնէին իսպառ երկրորդ և երրորդ առաջարկութեանց տէր Երեսփոխաններն :

Ասոնց ամենքը բռնութեամբ լռեցնել և ճնշման տակ քուէի դնել Մակարի խնդիրն՝ որ իսպառ ներելի չէր քուէարկութեամբ լուծել , վասն զի Եկեղեցւոյ և Սահմանադրութեան հիմնական սկզբանց վերաբերեալ խնդիր մը քուէի չէր կրնար ենթարկուիլ :

Եթէ արևուն ջերմութիւնը կրնայ խնդիր լինիլ , եթէ երկու անդամ երկուքին չորս ընելն կրնայ երկրպագութեան տակ ձգուիլ , Մակարի ապօրէյն կաթողիկոսացումն կրնար դադարնի կամ բացարձակ քուէով վճռուիլ , մանաւանդ այնպիսի ժամանակի մը մէջ յորում նոր ճշմարտեաց եղած է ընդհանրապէս Երեսփոխանաց մէջ երկու կարծիք ունենալ , մին անձնական , միւսն սպառնական : Խմբադիր Երեսփոխանաց լրագրական կարծիքն տարբեր , Երեսփոխականը՝ տարբեր են : Այս մասին բացառութիւններն

չեն ուրացուիր : Օրաքի հանգուցեալ Խմբագիրն ալ լրագիրն երբեմն կը ծախէր , բայց երեսփոխանութիւնն ոչ երբէք :

Երեսուներեք տարիներէ ի վեր խմբագրութիւն ընող և Հայ լրագրութեան Վէտէրանը՝ համարուող Իւթիւճեան Կարապետ էֆէնտին՝ Հայկական (Գլնալը) կղզւոյն մէջ՝ Մակարի կաթողիկոսութեան մասին աննպաստ կարծիք յայտնելէ յետոյ՝ չէր շառազնած Բնդհանուր Ժողովոյ նոյեմբեր 1ի նստին մէջ ի նպաստ Մակարի երկու ձեռքով քուէ տալու :

Զմոռնանք ըսելու թէ՛ ունինք Երեսփոխաններ ալ որ գաղտնի քուէնին զատ , յայտնի քուէնին զատ է :

Եթէ դադունի քուէարկութիւն կատարուէր նոյեմբեր 1ի նստին մէջ , ես չեմ հաւատար որ Մկրեան Արժանապատիւ աւագ քահանայն ի նպաստ Մակարի քուէ տալու զիջանէր , ըստ որում՝ իւր 27 երեաներէ բաղկացեալ ընդարձակ տեղեկագրին մէջ՝ իւր խղճին լեզուովը՝ զՄակարն ԿԱՅՍՐԸՆՏԻՐ անուանած , և ի Կովկաս և յԱնդրկովկաս ժողովրդեան ընդ հանուր դժգոհութիւնքն ականջօքը լած լինելուն , մատնանիչ ըրած էր իւր պատմական և նկարագրական տեղեկագրին մէջ : Ասկից զատ , յիշեալ Արժանապատիւ Քահանայն՝ ի Կոստանդնուպօլիս նոր վերադարձած ժամանակ , Մակարի նկատմամբ ի Ռուսաստան իւր տեսածն ու լածը խորին սրտայուզութեամբ անաչառօրէն կը պատմէր՝ իւր հիւանդութեան ասեռն զինքն այցելող բարեկամաց , անուշտ ճղրիտ թարգման կանգնելով Ռուսահայոց սրտագին զգացմանց :

Նոյնպէս , անուշտ սուանց բանաւոր պատճառի չէր՝ Ղալաթիոյ քարոզիչ Այվազեան Յովսէփ և Իւթիւճեան Գէորգ վարդապետաց՝ քուէի ժամանակ առնել քալելն , խնչպէս նաև Թաթարեան Գարեգին , Արշարունի Յովհաննէս վարդապետաց , և Փէհլիվանեան Խորէն , Խանճեան Գարրիէլ քահանայից և այլ կտրւոր աշխարհական Երեսփոխանաց բացակայութիւններն , որոնք չուզելով նախադահական ճնշման տակ խղճի համակերպութիւնն ընդունիլ , և իշխանութեան դէմ ալ ըմբոստ չնկատուելու համար բացակայ մնալն խոհեմութիւն համարեբ են , վասն զի յիշեալ եկեղեցական Երեսփոխաններն՝ մեր ժամանակի Պատրիարքներէն և Կաթողիկոսներէն աւելի աղէկ սերտած են Ազգային պատմութիւնն , և գիտեն թէ՛ կաթողիկոս լինելու համար բաւական չէ միայն հայաբաշխ լինիլն , այլ և նախապէս ազգային և ժողովրդահայեան ալ լինելու է :

Եւ կայ այսօր քիչ շատ ողջամբոտ Հայ մը որ չգիտնայ եւ չհամոզուի թէ՛ Մակարի Զարական ընտրութիւնն ամեն մասմա ապօրէն ընտրութիւն մ'է :

Ապաքէն լրագրական ոգեսպառ վիճաբանութիւններ կարգաւ չեմ սիրեր, մանաւանդ անոնց դրուածներն, որ օր մը եւլան՝ օրուան խնդրոյն առթիւ՝ իրենց ընդդիմարտ դրութեանց մէջ տրամաբանական մոլորութիւն փնտռել, յետոյ՝ ուրիշ օր մը՝ յաւակնեցան պատմական մոլորութիւններ ալ երազելու, եւ այսպէս՝ դամ քան զգամ՝ պատմութեան անունով պատմութիւնը խեղաթիւրեւել խիզ՝ չըրին, մինչեւ իսկ իրենց ներկայ անձնականութիւնն անցեալ անձնականութեան հետ հակառակութեան մէջ դնելով:

Հրապարակային ճարտար մոլորեցուցիչք ժողովրդեան տկար կողմն գիտնալով՝ աչքակապութեան ելան, եւ երկայնաճիգ յօդուածագրութեամբ սկսան ժողովրդեան վրայ օրօր կարգաւ, հասարակութեան աչաց մոխիր ցանել, որպէս զի միամիտներ որսան, լաւ գիտնալով որ ժողովրդեան քով 1868ի եռանդն, խանգը չկայ. նոյն ատենի տրամագրութիւնն, արիութիւնը կը պակսին:

1868ին Կաթողիկոսական խնդիրն յուզուած ժամանակ՝ աղային իրարու ներհակադիր լրագիրներն՝ Մանգլա, Ժամանակ, Մեն-Աստաբայի, Մասիս, Միշահ, Փռնջ՝ Աղգային-Եկեղեցական մեծ խնդրոյն առջև համերաշխ էին. մէկ սիրտ, մէկ հոգի կը գործէին:

Լրագիրներն՝ որ հասարակաց կարծիքներն ուղղելու պաշտօն ունին, կ'ըսուի, այն միջոցին՝ զԵղզն ի բարին, ի լաւ անդր կ'առաջնորդէին, եւ ժողովուրդն — գաւառական թէ տեղական — անտարբեր չէր, կարի յուզեալ էր օրուան խնդրով, եւ հազարաւոր ստորագրութեամբ հանրագրութիւն մը՝ յատուկ պատգամաւորութեամբ մը ներկայացընելով առ Հայածին հոգեւոյս Պօղոս պատրիարքն՝ Վարչութեան տարտամ ուղղութեան դէմ արիարար կը բողոքէր օրինաւորութեամբ, եւ կ'ըսալանար թէ՛

«Ժողովուրդը գիտէ զիխանութիւնը յարգել, գիտէ Վարչութիւնը պատուել, բայց զանցառութեանց դէմ ալ չկրնար լռել, եւ չլռէին զատ՝ գիտէ նաեւ չճանչել այն Վարչութիւնն որ չպաշտպաներ իւր իրաւունքն ու արդարութիւնը:»

Ո՛ր է այսօր իրաւանց եւ արդարութեան նախաճախնդիր

նոյն բողոքարկու աւելածասիրտ ժողովուրդը: Մեռաւ, կորաւ — ո՛չ, այլ հանդիսատես էր մնաց օրուան դարձուածոց նկատմամբ, և կ'ուզէ որ ուրիշներն դորձեն, ինք վայելէ միայն: Բայց ժողովրդեան ներկայ կացութեան յանցանքն՝ դարձեալ իրենը չէ, այլ այն երկակենցաղ և յեղյեղուկ պոռտաթափ փաստաբաններուն, որք շարունակ օձի պէս շապիկ կը փոխեն և զամելէօնի պէս գոյն, որք երէկեան թքածնին այսօր կը լիզեն և յեռանդն պաշտածնին հետևեալ օրն կ'այրեն: Օրինակի աղադաւ, նախ՝ Զարական վե՛րջի իրաւունքն՝ ժողովրդական ընտրական իրաւանցը պետական ոտնհարութիւն հռչակեցին, ապա սկսան պետական իշխանները մի լինիլն անպատկառօրէն փաստաբանել:

Դեռ երկու ամիս չընէր՝ Մակարն Ալեքսանք բոլորէ կը գաւանէին և ներբողներ կը հիւսէին . . . :

Եւ այս ողբերգականութեանց մէջ մեծ դեր մը կատարեց և կը կատարէ այն Եկեղեցականն որ Հայու վեղարն իւր գլուխն զրած օրէն ի վէ՛ր՝ պէյութեան և ասպետութեան երազներով կը շաղախէ իւր կոչումն և Հայաստանեաց Եկեղեցին կը ծանակէ . . . :

Լրագրական վերոյիշեալ կարծեաց յեղափոխութիւնն ո՛վ չինեց, ո՛վ պատրաստեց, էջմիածնայ Արնճոյն — ինքնին կարող չէր: Մակար սրբազանի բուպիւնե՛րն — մենք տակաւին չենք հաւատար, ու ապագայի յայտնութեանց պատելով, կ'ըսենք թէ՛ Բուն խառնող մատն դրսէն էր քան թէ ներսէն, ինչպէս որ նմանօրինակ պարագայից մէջ ատոր տխուր փորձն տեսնուած է:

Ա. Յ. Ա.

ԱՍԻԱԿԱՆ ԵՐԵԿՈՅՔ*

Դ

Ա. Աշուհ

Եւ դու վերըստի՛ն գաւ հեծե՛ծագի՛ն,
Եղամա՛կ հողմոց, եղամա՛կ սրգոյ.

* Օգոստոս ամսաթուոյն Ալեքսանք Երեւան՝ Ա. Մակար տղուած է սխալմամբ:

Բեզ ընդ առաջ գայ սիրասե՛նչ հոգին,
Զոր զբաւէ մեղմի՛ւ մահարոյր շունչ քոյ:

Ծածկէն ամպք ըզլոյս, ըզհող՝ տերեւներն.
Հոգմամբ՝ քրնան սեւ ամպք, արծգոյն քերքք.
Դու յաշդ տեսարան կոչեա հիւծեալներն,
Որոց մաղրին, վա՛հ, ողբագի՛ն ողջերքք:

Անգո՛ւք եղանակ . . . այլ Բանի՛ Բաղքը ես.
Կաշոյան ու դաշար կապտեա երգահա՛ն,
Որպէս համբուրիս Յուդա գՏէր մատնեց.
Առ ոտս սեաւ խաչին սքփուեա ուրբ ուհեան:

Ընդ մէջ գոյգ ամպոց ժրջտիս գեղանայ.
Ընդ մէջ գոյգ շիրմաց ծրնիս վարդ մ'անգոյգ.
Ի խորս անտառաց, ի գիւղակս անյուշ,
Ձայնիւղ երեւին Բերքող Եւ զըշխայք:

Չունի՛ս արշալոյս. այլ Բո վերջալոյս
Յերանգս, յերեոյրս ըզմիմեամբ գըլեն.
Եւ գոգ իմն յալիս բիւր յուսածին բոյս
Փըրքին յերեկոյս, փայլին, Եւ Բայքե՛ն:

Յայգ Բո, մերք անասող այլ միշտ երգածայն,
Ըզմեզ հրաւիրեն յաշխարհս ի ներին,
Ուր տեսնեմք ասանդս, աչուիս յուսացան,
Ոյ՛ ողջոյն մեզ տան ի ժմիս սըխրագին:

Տանիս զխաղող, Եւ բերեա զընկոյզ.
Մերկանա զանտառ, լրնու գոամբարան:
Ա՛հ, հիւծեալ աղջիկ մ'ի ձեռսն հոծ ողկոյգ՝
Մըտաւ հող . . . — տարի՛ր խաղողն ու կուսան:

Տանի՛ս ըզծաղկունս, զծաղկահաւ Էսկս:
Ձի՛նչ հրծծեա նոցս. զի Բեզ ունկընդրեն,
Եւ առ սիրելիս հագիւ մերք տկնարկս
Արձաշէն հիւծեալք. զի՛նչ ընդունարեն:

Տանի՛ս . . . Եւ երբա՛ս, միշտ հեծեծագին,
Եղանա՛կ հողո՛ւնց, եղանա՛կ սրգոյ.
Հառաչե՛ զնեա Բո յոգնալիշտ հոգին:
Ե՛ր ոչ զիս խամրէ՛ մահարոյր շունչ քոյ . . . :

ԿՐԹԱԿԱՆ ԽՆԴԻՐ Ի ԿԻԼԻԿԻԱ

... Խմբագիր,

Նախընթաց ամսոյն Ս. Ստեփաննոս եկեղեցւոյ մէջ մի
դպրոցական հանդէս կատարուեցաւ. սոյն հանդէսը լոկ
Մարաշի չէր վերաբերեր այլ հանուր Կիլիկիոյ. որովհե-
տե իւր նպատակն է Կիլիկիոյ մէջ եկեղեցականութեան
բարոյապէս տակաւ բարձրացումն: Ընդհանրապէս Եկե-
ղեցականաց և ի մասնաւորի Կիլիկիոյ եկեղեցականաց
արդի անկեալ և տխուր վիճակն, որ Հայաստանեայց Ե-
կեղեցւոյ նախկին փառքն ու շուքը նսեմացնելու և նո-
րա հակառակորդաց ձեռնարկած շտհատակութիւնը քա-
ջալերելու մեծապէս նպաստած է, ուր ուրեմն Ամենա-
պատիւ Կաթողիկոսին ուշադրութիւնն ևս գրաւած լի-
նելով՝ եթէ կարելի է, միանգամ ընդ միշտ իրաց սոյն
ողբալի կացութեան դարման մը բերելու գովելի գի-
տաւորութեամբ Կիլիկիոյ Մկրտիչեան Ժառանգաւորաց
վարժարանն բացած էր ի Սիս ասիէ շուրջ երկու տարի ա-
ռաջ: Այս տարի Նորին բարձր Սրբազնութիւնն երբ Մա-
րաշ վերադարձաւ՝ վարժարանն ևս հոս փոխադրեցաւ,
որով մօտէն տեղեկութիւն ստանալու բարեբաղդու-
թիւնն ունեցանք: Կատարուած քննութեան և հանդիսի
մանրամասնութիւնը գրելն աւելորդ էր սեպեմ, ուստի
կանցնիմ նորա վիճակին վրայ մի հակիրճ տեղեկութիւն
տալ: Առ այժմ ուսանողաց թիւն է եօթնհետասն, ոյք
Կիլիկիոյ այլ և այլ կողմերէ առնուած են. ունի մի դա-
սատու, և կ'աւանդուին հետեւեալ դասերն. ֆերական
նութիւն Գարադաշեանի, Թարգմանութիւն գրաբար Տե-
լեմաքայ, Թուադիտութիւն Պօղաճեանի, գրագիտու-
թիւն առձեռն Ե. Մուրատեանի, Ազգային և Սրբազան
Պատմութիւն, աշխարհագրութիւն, Հայկական ձայնա-
գրութիւն, Տաճկերէն Իշա, Կէլեմէ: Շնորհիւ Ամենա-
պատիւ Կաթողիկոսի հայրադրով խնամոց՝ վարժարա-

նի նիւթական վիճակը շատ լաւ է. ուտեստի, դղեստի և այլ դպրոցական պիտոյից համար ոչ մի ծախք չէ խնայուած. սակայն ներուի մեղ լաւ է Ուսումնական վիճակը նիւթականին չհամապատասխաներ, ինչպէս ըսինք, մի դասատու միայն ունի. խեղճն որչափ ալ հմուտ և փորձառու ոմն լինի՝ կարող է միթէ ամեն դասերն մի և նոյն հմտութեամբ և մի և նոյն յաջողակութեամբ աւանդել, մանաւանդ օտար լեզուի մը համար (որ սոյնպիսի վարժարանի մը համար անհրաժեշտ է). դասատուի մը պէտքը զգալի է. եթէ այս ուսանողք կիլիկիոյ մէջ եկեղեցականութեան վարկը բարձրացնելու նոր տարրեր պիտի լինին, ինչպէս է հիմնադիր Բարերարին նպատակը, պէտք է որ թէ կրօնական և թէ գիտական ամեն տեսակ ուսմամբ զարգանան և սլաքաւորութիւն ապագային մէջ իրրեւ ակոյեաններ մաքառիլ ամեն օտարամուտ և վնասաբեր աղղեցութեանց դէմ, և մէյմէկ թումբեր լինին կրօնափոխութեանց նողկալի հեղեղին դէմ որ կիլիկիոյ մէջ մեծ նախճիրներ կ'ընէ ի վնաս Ազդէի և Եկեղեցւոյ. նկատելով որ շատեր պատրաստ են ըսելու թէ՝ Ներկայ լուսաւորեալ դարուս մէջ այնքան դառն փորձերէ զինի տակաւին լաւ չէ բմբռնուած եկեղեցականութեան բարձր կոչումն, նոյն իսկ եկեղեցական փառաց նախանձախնդիր կաթողիկոսէ մը, ինչպէս է Ամենապատիւ Մէրտիչ կաթողիկոս մեծի տանն կիլիկիոյ. առ այս կը հրաւիրեմ իւր ոչադրութիւնն ի պարտ ու պատշաճ տնօրէնութիւն: Թէ և այնպէս ժառանգաւորաց գիշերօթիկ վարժարանը շատ մը տեսակէտով մեծ առաւելութիւններ ունի՝ բողղաւորով մեր վարժարանաց հետ. հետախոյզ ակնարկ մը հերիք է մեր վարժարանաց խղճալի վիճակին վերահասու լինելու համար: Զարմանալի է ոմանց պնդելն իրրեւ հակաիշխութեան հաստատութեանց մի քանի բարձրագոյն վարժարանաց պէտքին վրայ, առանց ի նկատի առնելու թէ բարձրագոյն վարժարաններ հիմնել անհնարին է եթէ

Նախ այժմու նախակրթարանաց դիրքը չբարձրանայ, և հիմնական բարեշրջումով մը չբարւոքի: Յիրաւի առ ի չդոյէ ուսեալ և տաղանդաւոր անձանց՝ որ բարձրագոյն կրթարաններէ յառաջ կու գան, քիչ բացառութեամբ մեր վարժարաններն իւրեանց կոչման գլխովին անտեղեակ, և մանկավարժութեան « ու քն չգիտցողաց յանձնելու մեր Ազգային ժողովներու, ընկերութեանց և հոգաբարձութեանց ղեկը բազմիցս անձեռնհաս անձանց տալու տխուր հարկին տակ կը գտնուիմք: սակայն այսու ամենայնիւ երբ աչաց տուչե բերեմք մեր վարժոցաց աննախանձելի վիճակն՝ կ'ըստիպուինք այդպիսի բարձրագոյն վարժարանաց պէտքն երկրորդական խնդրոց կարգը դասել: Մեզ համար եթէ կայ կարևոր և ստիպողական խնդիր մը՝ այն ալ արդի վարժարանաց կայութեան բարւոքումն է. ահա մահու և կենաց խնդիր մ'որ պէտք է զրաղեցնէ ամեն լրջամիտ անձի ուշն: Ազգ մը՝ որ տակաւին պարզ կարգալ գրեւէ զուրկ է մեծաւ մասամբ, ազգ մը՝ որ տակաւին իւր մայրենի լեզուին անտեղեակ, տակաւին դուզնաքեայ ծախքով հոգացուիլը կարելի, վարժարաններն խնամելու տրամադրութիւն չունի, ինչպէս կը յաւակնի օտարազգեաց հետեւելով բարձրագոյն վարժարանի հիմնարկութեան փափաքիլ: ասի ազգասիրի այլ ոչ իրաց վիճակին լաւ տեղեկութիւն ունեցողի գործ է: Գողցեօ Հայուն համար սովորոյթ մ'եղած է, ինչպէս ամեն բանի մէջ նոյնպէս կրթական գործի մէջ արտաքին փայլերով, անհիմն բոմբիւններով հռչակ հանել, հեռի գիտութեան իսկական պէտքը ճանչել, նորա կեղծ շպարներով սքօղէն նախապատիւ կը համարի քան թէ ազգային դաստիարակութեան ծաւալման համար անշուշտ և առանց մեծադժոխ աղմկի աշխատին, այս մասին Մարաշ ցաւալի օրինակ կ'ընծայէ:

Ընդունեցէք, Տէր իմ, իմ խորին և զմայլախառն յարգանացս հաւաստիք, զոր սոյն բարեպատեհ առթիւ Ձեր բազմահմուտ ազգասիրութեան կը մատուցանեմ:

Մարաշ, 4 նոյեմբեր 1885: ԴԱԻԻԹ ՏԵՐ ՂԱԶԱՐՈՍԵԱՆ

... Խմբադրապետ Արեւելեան Մանգլ,

Ներկայ ամսոյ 5ին Ամենապատիւ Սրբազան Պատրիարք հօր Կողմանէ՝ ի նպաստ Զէյթունի հրկիզելոյ տեղւոյս երևելի ազգայիններէ առ Մեծապատիւ Տէօփլէթ էֆէնտի Զօրպաճեանն և Մեծապատիւ Գէորգ էֆէնտի Մուրատեան զրկուած 200 Օսմանեան լիրայի բաշխման համար հարկ եղած քննութիւնը կատարելու պաշտօնով՝ ըստ որոշման վերոյիշեալ էֆէնտիներու՝ Զէյթուն գնացի, և շինելով հրկիզելոյ տեղեկագիրն յանձնեցի առ որ անկ է:

Ուստի սոյն ուղևորութեանս սուղ ժամանակին մէջ Զէյթունցւոց արդի կացութեան նկատմամբ ինչ գաղափար որ կրցայ կազմել, փափաքելով ազնիւ լոյսբերող զայդ համառօտակի հաղորդել՝ գրեցի ներկայս. համառօտակի ըսի, ըստ որում Միացեալ ընկերութեան նախկին դասատու Ալաշվերտեան էֆէնտի մօտերս Զէյթունի մանրամասն և ընդարձակ տեղեկագրութիւնը հրատարակեց ուրոյն գրքոյկով մը:

Նախ ըստ պահանջման մեր պաշտօնին պատիւ ունեցայ Սուրբ Աստուածածնայ վանուց ասպնջականութիւնը վայելել. տժգոհ միանգամայն գոհ էի՝ երբ վերահասու եղայ վանուց ներքին և արտաքին վիճակաց, դժգոհ էի՝ որովհետեւ այնպիսի հոյակապ սրբավայրի մը մէջ չգտայ ոչ տապարան մը և ոչ չայ դպրութիւնը մշակելու հետամուտ միաբանութիւն մը. դժգոհ էի՝ երբ չտեսայ անդ, ինչպէս որ ես կը փափաքէի, գեղեցիկ մատենադարան մ'որ պարունակէր իւր մէջ Հայոց հին և նոր հեղինակաց գրչագիր թէ ազգգիր պատուական մատենաներ. դժգոհ էի յոյժ՝ երբ դէթ մի քանի մանկտեայ պարզ ընթերցանութիւն մ'աւանդելու համար կարևոր եղող վարժարանի մը չդպրութիւնը տեսայ (վանահայր սրբադանն ևս, ինչպէս ինձ բերանացի խօսեցաւ, զգալով սոյն վերջնոյն անհրաժեշտ պէտքը՝ կը փափաքէր գործունեայ վարժապետ մը գտնել): Գոհ էի նկատելով վանուց մէջ տի-

ըող կանոնաւորութիւնն ու մաքրութիւնը . դո՛հ էի տես-
նելով գինեմսիութեան և արքեպիսկոպոսութեան վանքէն ան-
հետացումն . գո՛հ էի տեսնելով վանահօր Գեորգապետիւ
կարապետ Սրբազանի անձանձիր ջանքերն և ցոյց տուած
հոգատարութիւնն ի մասին վանուց օր ըստ օրէ նիւթա-
պէս ու բարոյապէս բարգաւաճման . գո՛հ եղաց այսչա-
փովս և եթ Ձէյթունի վանքէն , զի մեր ազգային սրբա-
վայրերէն շատերը շնորհիւ մեր ապաշնորհ կղերականաց
ոմանց ամեն տեսակ զեղծմանց և գայթակղեցուցիչ ա-
րարմանց նշաւակ եղած են և են . . . որովհետեւ իմ
նպատակս միակողմանի տեսութեամբ իբրև յռեսես
դատապարտել չէ Ձէյթուն , կը պարտաւորիմ նախ ինչ
գովելի իրողութիւն որ տեսայ զայն պատմել , թէպէտ
հոս պատմելու արժանի իրողութիւն գտնել դժուարին
է : Փութացի այցելել Հայոց Միացեալ Ընկերութեան
բացած երկսեռ վարժարանն , ուր կը կրթուին 120 աշա-
կերտք և 45 աշակերտուհիք ընդ տնօրէնութեամբ Մե-
ծապատիւ Գէորգ Էֆէնտիի Պայաճեան . ունի երեք օգ-
նական դասատուներ ևս , ոյց երկուքն սոյն վարժարա-
նին ուսումնաւարտներէն ընտրուած են , մին ևս ինքն-
օգնութեան ոգւով յառաջացած գործունեայ երիտա-
սարդ մ'է . յիշեալ վարժարանի մէջ կ'աւանդուին առա-
ջին կարգի աշակերտաց բնագիտութիւն , տիեզերագրու-
թիւն , ալճէպրա , իրագիտութիւն , նամակագրութիւն ,
թարգմանութիւն Հայերէն , քննական կրօնագիտութիւն ,
պատմութիւն հին ազգաց և առողջապահութիւն . ստու-
րին դասերու կ'աւանդուին հետեւեալք . թուագիտու-
թիւն , աշխարհագրութիւն , ֆրիստոնէական սրբազան
պատմութիւն , Թուրքերէն և Արմեններէն լեզու : Օրինո-
դաց վարժարանին մէջ կ'աւանդուին հետեւեալ դասերն .
Քրիստոնէական վարդապետութիւն , թուաբանութիւն ,
գեղադրութիւն , թարգմանութիւն ի գրաբառէ , աշ-
խարհաբան ընթերցանութիւն , բնական աշխարհագրու-
թիւն և ձեռագործ : Սոյն միակ վարժարանն է որ իւր
բարեկարգութեամբ և արդիւնաւորութեամբ իբրև լու-

սասփիւռ մի աստղ կը փայլի և Զէյթունի դարաւոր տղխտութեան թանձր մշուշը փայտեղու քաղցր յոյսերով կ'մխիթարէ յառաջագիմասիրաց սիրտերն . իսկ ընդ հակառակն տեղական նախակրթարաններն , որք ամենէն աւելի հոգածութեանց առարկայ պէտք էր լինիլ , բոլորովին անխնամ ձգուած և այնպիսի խեղճութեան հասած են ի մեծ դժբաղդութիւն Ուլնեցի մանկտոյն , որ կը դժկամակիմ նոցա ապարդիւն և անկեալ վիճակն նկարագրելով տիրեցընել զգայուն Ընթերցողաց սիրտերն . . . Բայց իրաւացի՞ է տգէտ հասարակութենէ մը ասոնցմէ տարբեր և լաւագոյն վարժարաններ ակնկալել , տրամաբանակամն է միթէ հաւատալ թէ անուս և թշուառ ժողովուրդ մը կարող է ունենալ բարեկարգ կրթարաններ : Հազուադիւր է հոս գտնել ուսման և դաստիարակութեան կարեւորութիւնը լաւ քմբռնող անհատներ , մի մահաբեր թմրութիւն և դատապարտելի անտարբերութիւն անշարժութեան ծանրակուռ չղթայլւք կաշկանդած են զիրենք , յառաջգիմութեան և ի լաւ անդր դարգացման տենչն անծանօթ մնացած է : Նոյեմբեր 10-ին կիրակի առաւօտ Սուրբ Աստուածածին եկեղեցւոյ քահանաներէն Արժանապատիւ Տէր Կարապետ մեղուաջան սրբազան հօր հրաւիրմամբ պատիւ ունեցայ ի ներկայութեան խուռն բազմութեան քարոզել , և յետ ասարաման սուրբ եկեղեցւոյ նոյնպէս Արժանապատիւ Տէր Ղևոնդ քահանայի կողմէն հրաւէր ստացայ Սուրբ Յովհաննէս եկեղեցւոյ ընկերութեան զումարման ներկայ գտնուիլ , մեծ եղև զարմանքս երբոր զիս չըջապատեալ տեսայ այն Մահապէի քրիստոսավաւ անդամներէ , ոյց նկատմամբ պատուական հանդիսիդ ապրիլ ամսաթուով տեղեկութիւն տուած եմ . նոյն միջոցին ազգային գեղեցիկ երգի մը թրքերէնն կ'երգէին աններդաշնակ եղանակաւ , որ իմ վրայ խիստ պաղ և անհաճոյ տպաւորութիւն մ'ըրաւ , իւրեանց ըբած թախանձանաց համեմատ 10 բոպէի չափ հարկ եղած հոգեւոր յորդորներ խօսելէն յետոյ՝ կ'իներն , որք սոյն խմբակին կը վերաբերէին և

Նոյն եկեղեցւոյն մէջ խմբուած էին, հոն կանչեցին զիս
առ ի քարոզել զբանն կենաց. սոցա ևս մայրական պար-
տաւորութեան և մանաւանդ Հայ կանանց բարձր կոչ-
ման վրայ պէտք եղած խրատները խօսելով երբ մեկնիլ
կը պատրաստուէի, Եարբուղցի կին մը սկսաւ տաճկերէն
յանգաւոր ներքող մը դեղգեղել առ իս ուղղեալ. կա-
մայ ականայ քառորդ ժամու չափ մտիկ ընելէ ետքը
համբերութիւնս հատաւ և զիս հրաւիրող ֆահանային
կերպիւ իւր ժամանակին անձկութիւնը յիշեցունելով
փափաք յայտնեցի կնոջ լռութեան, և իմացայ որ կինն
անկարող էր այլ ևս ըստ իւր կամաց վարուիլ, որովհե-
տե երկնային արտակարգ աւիւնով և տարօրինակ խան-
դով մը բորբոքեալ էր: Արժանահաւատ անձինք ոմանք
վստահեցուցին զիս թէ սոյն Մահապէն անդամահեաց
մին երբեմն երկնաւոր անճառ տեսիլներէ յափշտակեալ
ձիգ ժամեր անղգայ վիճակին մէջ մնալէն զլնի ի տես
Քրիստոսի և սուրբ Գրիգոր Լուսաւորչի որ կը պատա-
րագէ, կ'ողևորուի և սկսի եղեր իւր ձեռքերէն և բեր-
նէն լուսոյ բոցավառ հեղեղներ թափել: Սոյն իրողու-
թիւնն անձամբ ստուգելու նպատակաւ գիշերը ժամը 6-
1/2ին գնացի Սուրբ Յովհաննէս եկեղեցին ընկերակցու-
թեամբ Միացեալ ընկերութեան դասատուներէ Ռու-
բինեան և Սհարոնեան և իմ հայրենակից Տիշչէքէնեան
Յովսէփ Էֆէնտիններու (որովհետեւ Մահապէն պաշտօն-
եայք շաբթու մէջ երկու գիշեր ժամը 1էն սկսելով մին-
չե արշալոյս առանց ճրագ վառելու աղօթից կը պարա-
պին) սակայն նոյն օր ինձ անժանօթ մի այլուրեք գումա-
րուած լինելուն սոյն հիասքանչ տեսլեան ներկայ չկրցայ
գտնուիլ գժբաղդաբար թէ բարեբաղդաբար: Ահա այս-
պէս աւելի վհատեցուցի իրերու պատահեցայ քան թէ
ուրախառիթ, սակայն այսու ամենայնիւ կ'իշխեմ ակն-
կալել թէ՛ օր մի ի հարկէ Զէյթուն ևս սթափելով տղի-
տութեան թմբիրէն՝ ըստ պահանջման դարուս պիտի
կարենայ քաղաքակրթութեան և լուսաւորութեան պո-
ղոտային մէջ մտանել շնորհիւ քանի մը ընտիր և խոհե-

մազարդ անճնաւորութեանց, որպիսիք են Արժանապատիւ Տ. Կարապետ Երկայնեան, Տ. Ղևոնդ և Տ. Նշան քահանայք և երեւելի ազգայիններէն Վասիլեան, Բէլվանըսեան հարազատք Պապիկ, Եէնիտիւնեան Էֆէնտիք, և այլն, և այլն :

Ոյց երկար կեանք և բարեբաստիկ օրեր մաղթելով
Մնամ լուսաւորութեան Աղգիս ցանկացող

ՂԵՒՈՆԴ ՔԱՀԱՆԱՅ ՏԵՐ ՆԱՀԱՊԵՏԵԱՆ

Մարաշ, 20 Նոյեմբեր 1885 :

Թ Շ Ո Ւ Ա Ռ Ն Ե Ր

Տարիներ առաջ՝ Պոսթօրի ափունքէն թէ՛ մասնաւոր նամակներու և թէ՛ օրագիրներու միջոցաւ շատ անգամ՝ գանգատներ կ'լսուէին այս մտօք թէ՛ քաղաքիս Հայ հասարակութեան վիպասիրական անզուսպ ճաշակը գոհ ընելու համար Հայ գրագէտներ, փոխանակ ազգային վէպեր հեղինակելու կամ օտար ազգաց լուրջ ու գիտական գործեր հայերէնի շրջելու, կ'թարգմանեն միայն օտար վէպեր, որ Հայ ժողովրդեան միտքն ու սիրտը կը պղտորեն և գրականութիւնը կ'խանգարեն :

Այս գանգատներն որքան անպատեհ նոյնքան անխրաւ էին : Նախ՝ եթէ Զմիւռնիոյ, Տէտէեան Եղբարց նախաձեռնութեամբ, առաջին օրինակը տուաւ օտար թարգմանութեան, թարգմանուած գրեանց հազիւ մի քոսնէրորդ մասն տեղւոյս Հայ հասարակութեան մէջ կ'սպառէր, մինչդեռ մնացած մեծագոյն մասն Պօլսոյ ազգայինք կ'լափէին : Երկրորդ՝ տասնհինգ քսան տարի առաջ, երբ առ հասարակ ընթերցասիրութեան ոգին դեռ ևս նոր կ'ծնէր Աղգին մէջ, երբ միայն գրաբար գրուածներ մի

քանի հայկաբաններու բաժինն էին, և Հայ ժողովրդեան հետաքրքրութիւնն և ուշադրութիւնը դրաւելու չափ ժողովրդային հրահանգիչ և զբօսալի երկասիրութեանց ուղի կ'ափրէր, միթէ անխոհեմութիւն չէ՞ր հրատարակչի մը համար իմաստասիրական, գիտական և այլ ծանրակշիռ մատեաններ թարգմանել և տպել տալ, միթէ քրէական յանցանք մ'էր երևելի վիպասանութեանց թարգմանութեամբ Հայ ժողովրդեան ընթերցանութեան ճաշալը գրդուել և աւելի լուրջ ու կարևոր գրեանց ընթերցման պատրաստել: Եթէ այժմ՝ օրագիր և այլ գրական երկեր կարդալու քիչ շատ վատաք և իմացողութեան նշաններ կ'երևին Հայ ժողովրդեան մէջ, եթէ բարոյական, տնտեսական, քաղաքական և ընկերական խնդիրներու վրայ բաւական զազաւարներ ստացած է նա, այդ ծանօթութիւնները կ'պարտաւորի թարգմանութեանց: Երրորդ՝ եթէ այսօր իսկ Հայ գրագէտ մը չէ կարող լոկ գրականութեան արուեստը մշակելով՝ իր նիւթական վիճակը յարդարել, եթէ չգտնելով ոչ հասարակութեան կողմէ իրական քաջաշէրութիւն և ոչ մեծատուններու կողմէ ձեռնտուութիւն, չհամարձակիր իր տաղանդն ու ժամանակը բոլորովին դրական աշխատութեանց նուիրել, ինչպէս կարելի էր գրագիտի մը՝ քսան տարի առաջ՝ մանաւանդ Թուրքիոյ Հայոց մէջ, մտնելու իշխել ասպարէզ մ'որու ծայրն վհատութիւն, կորուստ և թշուառութիւն կ'տեսնէր անշուշտ:

Հետևապէս՝ այս պայմաններու մէջ, հրատարակչին հետ դրողը յաջողութեան աւելի մեծ երաշխաւորութիւններ կ'տեսնէր անտարակոյս թարգմանութեանց տպագրութեան մէջ, որոնք սակայն միշտ ծանր աշխատութիւն և զոհողութիւն կ'պահանջէին:

Ուստի Տէտէեան տպարանէն երբեմն լոյս տեսած թարգմանութիւնները, մի քանի բացառութեամբ, ոչ միայն ժամանակին պահանջումներն էին և ընդհանրապէս օգտակար ներդրածութիւն մ'ունեցած են մտաց վրայ, այլ և մեծ մասամբ աշխարհիկ դրականութեան

մշակութեան և նոր նոր բացատրութեանց և բառերու աղբիւր և գրգիռ եղած են :

Ազգային անհամեմատ հարուստ գրականութեամբ պանծացող ազգերն անգամ չեն դժկամակիր ցարգ ուրիշ ժողովրդոց դպրութենէ օգտիլ և մինչև իսկ վիպական անուանի գործեր թարգմանել, թո՛ղ թէ հայքս, որ այսօր եւրոպական լուսաւորութենէ պէտք ունին, որպէս զի մշակեն գիտութեան այլ և այլ ճիւղերն և կրթական զանազան եղանակներն, և որ, սակայն, միշտ ծայրայեղութեանց ենթակայ կ'գտնուին, զարգացման յարմարագոյն միջոցները կ'անդիտեն և օտարամուտութեամբ լուր վատէն զանազանելու անկարող ինչ որ եւրոպական է իբրև սքանչելիք կ'ընդունին և հիանալով կ'մոլորին . . . :

Բայց ոչ ազգի մը բուն գրականութիւնը հիմնապէս թարգմանութեանց վրայ կ'կայանայ և ոչ շարունակ նոյն ձևն և ուղղութիւնը կ'ունենայ : Ազգային բարուց, մտային և բարոյական վիճակին, քաղաքական և ընկերային դիպաց համեմատ կ'այլափոխի, և գրական տարրերն և մինչև անգամ լեզուն տարբեր կազմութիւն, ոճ և գոյն կ'ստանան, համառօտ՝ ազգային կենաց հոգեկան արտայայտութիւնը կ'պատկերեն : Ուստի եթէ այս ինչ ժամանակ ազգի մը մտային թմրութիւնը, բուռն զարմաններու, վիպական երկերու միշտ ընտիր թարգմանութեանց միջոցաւ գրգռելու պէտքն զգալի էր, այս չնչանակեր թէ այդ գրգիռը հարկ է միշտ և յարատև ի գործ գնել :

Մեզի համար օտար վիպասանութեանց թարգմանութեան ժամանակն անցած է : Ազգն աւելի հաստատուն, աւելի հիմնական մտային սնունդի պէտք ունի : Պատճառ — վասն զի ժամանակիս ոգին, իր կրթական և ընկերական վիճակն այդ կ'պահանջեն, վասն զի օտար լեզուներու ուսումն աւելի ծաւալած է մեր մէջ, վասն զի ուրիշ մտաւորական պէտքեր կան գոհ ընելու, և եթէ վիպագրութիւնն ամեն գրականութեան անհրաժեշտ մի

ճիւղն է , այդ ճիւղը պէտք է որ մշակուի ազգային գոյ-
ներով , ազգային կենաց ճշմարիտ և բազմադիմի նկարա-
գիրներով :

Զմիւռնիոյ Հայը վիպական թարգմանութեան պէտ-
քը չզոյգար՝ իբրև անհրաժեշտ . Զմիւռնիոյ Հայ տպարան-
ներէն շատ տաբէրներէ ի վեր օտար վէպի թարգմանու-
թիւնը չէ հրատարակուած , աշխատութիւն՝ որ այնքան
անպէտ , տարօրինակ , վնասակար և դատապարտելի կը
թուէր երբեմն Պօլսոյ Հայ իմացականութեան : Եւ սա-
սակայն այժմ՝ Պօլսոյ շատ խելացիներն ու Հայ մամուլն
այդ պաշտօնը կ'կատարեն մոլեգնաբար : Պօլսոյ Հայ օ-
րագիրներ՝ մերթ այլանդակ երևակայութեան և մերթ
մոլեգին կրից արտադրութիւններն ի Հայ տառափոխե-
լով՝ թերթօնի և ապա գրքոյէի ձևով լիբրուռն կ'լծա-
փեն հրապարակը : Գաւառացին կ'կարդայ եւրոպական
բարուց և սովորութեանց անբմբեկ նկարագիրներ ,
կ'կարդայ օտարոտի լպիրշ և հայօրէն մոտոտած և գա-
րեջրով լուացուած պատկերներ որ բնաւ յարաբերութիւն
չունին իր կենաց և բարոյից հետ և կ'ըսէ իւրովի . « Կրո-
ղը տանի գրողն ու թարգմանողն , որ ոչ միտքիս և ոչ
սրտիս կ'իստին : » Իսկ միամիտ ընթերցողներ կ'ապշին ,
վառվռուն երևակայութիւններ կ'ըրբըքին և վիպական
կեանք մը սկսելու կ'պատրաստուին , մինչդեռ նենգա-
միտները գործադրելու կ'փորձեն վիպական դաւեր : Հնա-
մի հրապարակագիր մը գլխովին վիպասանութեանց թարգ-
մանութեան վարձած է իր գրիչը . չկայ Հայ թերթ մ'որ
իր ստորոտը չզարդարէ եւրոպական վէպով կամ , ինչ-
պէս հիմակ կ'անուանեն մեր նորելուկ վիպասանները ,
Զորաձեպու , բառ անիմատ , որպէս թէ հաւիտ ալ կրնայ
լինիլ :

Զմիւռնիոյ հին թարգմանիչները կրնան գէթ պարծիլ
որ քիչ շատ կ'իմանան ժամանակին ոգին և պիտոյքն , և
եթէ երբեմն նուիրած էին իրենց գրիչը թարգմանու-
թեանց , այդ թարգմանութիւնները՝ Հայոց մտաւոր հան-
գամանաց նկատմամբ՝ ունէին գոնէ մեծ մասամբ , պա-

տեհականութիւն և ընտրողութեան առաւելութիւնն ,
իսկ հեղինակներուն նկատմամբ՝ անհամեմատ մեծ և ի-
րական արժէք մը :

Ահա այս տեսակ վիպասանութեանց մէջ եղական
տեղ մը կ'ընեն վ. Հիւկոյի ~~Թշուառները~~ , վէպ հոյակապ ,
որու հայ թարգմանութեան ձեռնարկելու համար Չիլին-
կիրեանի մը յանդուգն տաղանդն և աննկուն արիու-
թիւնը կարևոր էին : Կան պարագաներ՝ ուր հեղինակերն
աւելի հեշտ է քան թարգմանելը , վասն զի հեղինակ մը
կարող է ըստ հաճոյս ճախրել զրականութեան ասպա-
րէզն և հանդիպած խոյն ու խութը քերելով անցնիլ ,
մինչդեռ թարգմանիչը , մանաւանդ վ. Հիւկոյի առջև
ահաբեկ և դողահար , նման ոսկեհանի մ'որ կ'գտնուի
նորազուտ բովի մ'առջև , իր ուրազով կ'փորձէ ճեղքել
ոսկեհատ ժայռն , այնպէս որ թափանցէ անոր ներքնա-
գոյն երակներն և անկորուստ պահպանէ ու ամփոփէ
զանձին ամենէ թագուն հատիկները :

Բաւական չէ քաջահմուտ լինիլ հայերէն և ֆրանսե-
րէն լեզուներու , լաւ ըմբռնել այն ամեն պատմական ,
իմաստասիրական և ընկերական խնդիրները զոր կ'յուզէ
Հիւկոյ իր վէպին մէջ , բաւական չէ թափանցել անոր ո-
գին ու նպատակը , պէտք է մանաւանդ սիրել Հիւկոյն
ինչպէս կ'սիրէ մեր բաբեկամը՝ Չիլինկիրեան էֆէնտին
այդ տիեզերահռչակ հեղինակն , անոր զգացմանց և գա-
ղափարներուն նոյն խանդով փարիլ ու սիրահարիլ և կեր-
պով մը զանոնք իւրացընել : Չիլինկիրեան էֆէնտին թարգ-
մանութեան յաջողութեան գաղտնիքն այս պայմաննե-
րուն կատարման մէջն է , և երբ լոյս տեսաւ այդ գործը
1868ին՝ թարգմանիչն իր անձանձիր այլ սիրավառ և ա-
ղատաբոյր աշխատութեան բարոյական տրիտուրը դտաւ
Հայ ժողովրդեան կողմէ տեսնուած եռանդագին և հա-
մակիր ընդունելութեան և մտային չարժման մէջ :

Թշուառներու առաջին տպագրութիւնը գրեթէ սպա-
ռած , երկրորդ պատկերազարդ տպագրութեան ձեռն-
արկուած է ձեռամբ անուանի և բազմաշխատ Հայ ար-

հետագէտներու՝ Ն. Պէրպէրեանի և Ս. Տէօլլէթեանի , որ այնքան օգտուէտ պատկերազարդ գրեանց հրատարակութեամբ կ'ճոխայընեն հայ գրականութիւնն , առանց սակայն արժանի քաջալերութիւն տեսնելու : Արդարեւ՝ երկրորդ տպագրութեան մաքրութիւնը , պատկերներու գեղեցիկութիւնն և դնոյն աժնութիւնն արժանի են ուշադրութեան և քաջալերութեան :

Մեծանուն թարգմանիչը՝ Թշատեանը թարգմանութեան այս երկրորդ տպագրութեան առթիւ , բոլոր գործը վերստին աչքէ անցուցած , սրբադրած և իր ազդեցիկ ու իմաստալից գրչով նոր յառաջաբանով մը զայն դարդարած է :

Սոյն յառաջաբանն , որու մի քանի մասերը սխալմամբ զանց առնուած էին երկրորդ տպագրութեան մէջ , արժանի կ'դատենք ամփոփելով արտառուպել՝ մեծանուն թարգմանչին ձեռագրին համեմատ .

ՅԱՌԱՋԱԲԱՆ

ԵՐԵՎԱՆԻ ՏՊԱԳՐԱԴԹԵԱՆ ԹՇՈՒԱՌՆԵՐՈՒ ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹԵԱՆ

Վիզդոր Հիւկոյի վիպական երկերու այս հրաշակերտին թարգմանութիւնը 1868ին հրատարակութեան տալու առթիւ մեր առաջին յառաջաբանին մէջ յայտներ էինք այն պատճառները , որք մեր վրայ պարտ գրեր էին Թշատեան թարգմանութեան ձեռնարկելու , և որոնց մին էր փոքր ինչ ներկային և մասնաւորապէս ապագային փանաքի ծառայութիւն մի մատուցանելու փափաքը : Այդ համարձակինք կարծելու թէ մեր յոյսը բողբոջին ի դերն չելաւ , և թէ Ֆրանսայի անուանի բանահիւսին այս գործին թարգմանութիւնը Հայոց ընթերցասիրութեան մի հրապուրիչ գրգիռը , նաև ազգային գրագէտներու եռանդը և գրական փառասիրութիւնը զրգող մի գէպըն եղաւ : Մեր այս կարծիքը մասամբ իւրիք հաստատութիւն կը գտնէ այն տարբերութենէ , որ ի նպաստ յառաջդիմութեան կերելի Հայոց 1868ի և 1888ի գրական կենաց մէջ : Տասնևեօթին տարիէ ի վեր հայ միտքը յառաջագէմ մղում մի ստացած է , և կը շարժի բաւական արդիւնաւոր կերպով : Այս

չարժումն ևս քան զևս կ'աճի, կը բեղմնաւորի և հայ գրականութեան նկատմամբ անողոքելի ակեղտիկեանները թակ կ'ըստիպէ փոքր ինչ հաւատք ունենալու:

Միականի փառամու շայ մի, որ մեր գրական աշխարհին մէջ իր անծանօթութեամբը հռչակաւոր է, որ իր փառքը դրիչին յատկութեանց և արժանեաց ուրացման մէջ կը փնտռէ, որ տարիներով Զվիցերիայի և Անգլիայի նման լուսաւոր երկիրներու մէջ թափառած է՝ աւելի կնային օժիտ մը գտնելու քան թէ իր գանկին տրամադիծը ընդարձակելու համար, որ մի յանդիմնեցաւ մեքենական անօգուտ գործ մի համարելու օտար հանձարներու հրաշակերտներուն թարգմանութիւնը: Պատմութիւնն և փորձառութիւնը կը հաստատեն սակայն թէ լուսաւորութիւնն այս տեսակ թարգմանութեանց շնորհիւ դադարած է աղղի մը մենաշնորհն ըլլալէ և ծաւալած է շատ աղղերու մէջ: Մեր ոսկեղինիկ դարու գրականութիւնը թարգմանութեանց կը պարտաւորի իր ճոխութիւնը և փառքը: Եթէ հելլենական գրականութեան ընտիր գործերն արարելէնի և լատիններէնի չթարգմանուէին, արաբական և հռոմէական քաղաքակրթութիւնները չէին հասներ կատարելութեան այն աստիճանը ուր պատմութիւնը մեզ կը ցուցնէ զանոնք: Եթէ հռոմէական լուսաւորութեան ջահերը չբողբոզէին Եւրոպայի միւս աղգայ համար ևս, Տանթէ, Շէքսպիր, Վօլթէր, Վիդգոր Հիւկօ թերևս չյեղաշրջին աշխարհս, և մտղեկութիւնը գուցէ հարկաւոր տարիներէ ետք տեսնէր գիտութեան այժմեայ հրաշալիքը: Եթէ Թափառական Հրէայի, Թաւառական, Գաղտնի Բաղդաւնման գործեր հայերէնի չթարգմանուէին, և ուրիշ գրական, պատմական, բանահիշատական, դիտական երկերու թարգմանութեան գրգիռ եղած չըլլային, հայ միտքը տակաւին դատապարտուած պիտի մնար Միթարեան շարք ըստ մեծի մասին ամուլ հրատարակութեանց մէջ ճարակուելու և միայն գրաբառ լեզուն ունենելով ոսնելու: Թարգմանութեանց շնորհիւ հայ միտքը կրցաւ դադափար մ'ունենալ Եւրոպայի ամենէն լուսաւորեալ ժողովրդոց մտային յառաջդիմութեան վրայ, նա մանաւանդ այն երկերու վրայ, որք Վատիկանի Էնֆեֆէ մատնուած ըլլալու փառքը ունին: Անոնց շնորհիւ դնահատեց կարդալու և գրելու վայելումները. անոնցմով դադափար և ճաշակ ունեցաւ օտարին գրական չքեղութեանց վրայ. դժուարեկամ և պահանջատեղաւ աղղային գրականութեան նկատմ.

մամբ, և ահա այս գրական դուզնաբեայ յեղաքընումէն ծաղում առաւ այն իմացական շարժումն, զոր կը գիտենք գրեթէ քսան տարիէ ի վեր, որ արդիւնաւոր ըլլալու խոստումներ կ'ընէ, և որ արդէն ունի և պիտի ունենայ իր օգուտը, և այսպէս պիտի ապացուցանէ հայ մտքին ժրութիւնը, և թարգմանութեանց փրկաւէտ ազդումն անոր վրայ:

Այս ժրութեան, այս փրկարար ազդման հաւաստիքը կը տան մեզ արդէն մեր այժմեայ գրողէտներէ ոմանք, որք սակաւաթիւ են և ընտրեալք, և որոնց տաղանդը համարմամբ և համակրութեամբ կը սիրենք ու կը յարգենք: Ասոնք իրենց բանահիւսական, վիպական, գիտական երկերով ազգին այժմեայ գրականութեան փայլ կը տան: Դժբաղդաբար, ինչպէս ըսինք պահ մ'առաջ, սակաւաթիւ են այս փայլը տուողները: Ոմանք թերեւս մեզի պահանջոտ և արհամարհոտ համարին՝ զգալով թէ կարեւորութիւն չենք տուր դաս մը գրիչներու որք՝ ըստ մեզ՝ չէ թէ փայլ այլ աղօտ լոյս մի, նոյլ մի չեն արձակեր հայ գրականութեան վրայ: Մենք գրական խնդիրներու մէջ ներողամտութիւնը կ'ատենք, զի մոլութիւն մ'է այն և ոչ թէ առաքինութիւն մի: Իսկ չողոքոթութեան նկատմամբ ունինք միայն մի զգացում, որ է խորին արհամարհանք:

Այսպէս վարուելով, նորաձեւեր* կամ օրուան կենաց պատկերներ գրել, լրագիր հրատարակել կարծող իմաստակներու դէմ, որոնց չէ թէ ազիտութիւնն այլ յանձնապատաստութիւնը ծաղրելի է, խստապահանջութիւն ցոյց տալով՝ վստահ ենք թէ ազգային ճշմարիտ գրականութեան դատը պաշտպանած կ'ըլլանք: Հաւանելով հաստատելու թէ ունինք հեղինակներ, որք ստուգապէս տաղանդաւոր են և որք չքեղ բացառութիւններ են մեզի համար, պահ մը չենք վարանիր կարծելու թէ հայ գրականութեան հանրական վիճակը տակաւին շատ հեռի է մեր բաղձանաց համապատասխանելէ, նա մանաւանդ ճարտարագիտական և քաղաքական յառաջդիմութեան տեսակէտով:

Գրականութիւնն ազգի մ'ընկերային կենաց հայելին ըլլալու պարտ ունի: Այս հայելոյն յարմարադոյն և լաւագոյն ձեւն է փկասանութիւնը, որուն մէջ ընթերցողն իրաւունք ունի որոնելու և գտնելու ոչ միայն սուտին և ճշմարտին, տգեղին և

* Գրչակ մը սկսած է գործածել այս բառը իբր թարգմանութիւն nou-velle բառին երուն նշանակութիւնն է սակայն հասարակեալ, լիւր: Գ. 2.

գեղեցիկն, ֆնասակարին և օգտակարին նկարագրութիւնները, այլ նաև բարոյապէս զարգանալու հարկը: Նկարագրելը կենսութադրէ կենդանի գոյներով իրականը և իտէականը պատկերելու կարողութիւնը, որ անհնարին է առանց ճշմարիտ դրագիտութեան, այսինքն առանց ճարտարագիտութեան, իսկ մարդկային սիրտը և միտքը զարգացնելու պայմաններուն առջինն է բարոյական և գիտական ճշմարտութիւնները բնական կերպով պարզել և անոնց օգուտները նշանակել ախորժեկի ձևով:

Կան վիպասանութիւններ, որք լոկ կը նկարագրեն իրականը, գեղեցիկ կամ տգեղ, և որոնց յատկանիչն է «Ճարտարագիտութիւն զմասն ճարտարագիտութեան (l'art pour l'art)» ինչպէս է՝ օրինակի աղագաւ՝ Օրփէոս քը Մօքէն: Կան վիպասանութիւններ որք միայն իտէականը կը նկարագրեն՝ ի՞նչ բնական և թէ բարոյական աշխարհի գեղեցիկութիւնները պատկերելով, ինչպէս է՝ օրինակի աղագաւ՝ Մօֆայելը: Կան ուրիշ վէպեր ալ որք ոչ այնքան կը պարունակեն ճարտարագիտութեան պայմաններ, և որոնց միակ նպատակն է բարոյական գաղափարի մը յաղթութիւնը, ինչպէս է՝ օրինակի աղագաւ՝ Ընդլթը: Ըստ մեզ վիպային յարադրութեանց ամենէն հրապուրելին և օգտակարն է այն ուր թէ՛ ճարտարագիտութիւնն և թէ՛ բարոյականը բացարձակ դեր կը խաղան և որ գրական ամենամեծ յառաջդիմութեան մ'արդիւնքը կրնայ ըլլալ:

Թշուառներն այս կարգի վիպասանութեանց հրաշակներսը կրնայ նկատուիլ:

Վիգգոր Հիւկօ՝ Գլոս Կէօ, Պիլի Թիւրիալ և Մահապարտի մը Երբն օրն անուն երկերուն մէջ մոլութիւնը, ռճիւրը և թշուառութիւնը նկարագրելն և այս միջոցով օրէնսդրին արդարասիրութիւնը և դատաւորին դուրսը գրգռելն ետք՝ ուղեց վերջին և տիեզերական պատկերի մը մէջ իւր անզոյգ և անմահ վրձինով ցոյց տալ բազմաթիւութեան փողիւղներն և ակնախտիլ երևոյթիւն ներքև ծածկուած այս երեք հիւանդութիւնները, մոլութիւնը, ռճիւրը, թշուառութիւնը, նաև անոնց դարմանները, և ահա՛ գրեց Թշուառները:

Գրեթէ ամեն լուսաւոր ազգաց լեզուներով թարգմանուեցաւ այս բնկերական վէպը, և իր մէջ պարունակուած բարոյական ճշմարտութիւններն այսպէս ծաւալեցան ամենուրեք: Ազատութեան, արդարութեան, զթուրութեան արի և անձնազիր շահատակներ ծնան այն աւերակաց վրայ գոր Թրանսպիր

մեծանուն բանակիւսը դիպած է քնարը տապաքի մոխելով և կործանելով ոչ միայն Գաղղիայի այլ բոլոր Եւրոպայի, ոչ միայն ազգի մ'այլ ընդհանուր մարդկութեան ընկերային տգեղութիւնները, բարոյական ասպականութիւնները, օրինական անարդարութիւնները :

Թշուառները մտային զուարճութեան համար շինուած թատրոն մը չեն, այլ սրբանալու և աղօթելու համար կառուցուած նուիրական տաճար մի, իրական և ընկերական փիլիսոփայութեանց հանրագիտարան մի ուր մարդս սգեղին դէպ ի գեղեցիկը, սուտին դէպ ի ճշմարիտը, տկարութեան դէպ ի զօրութիւնը, յարաբերականին դէպ ի մարդկային բացարձակն և իրականին դէպ ի տեսլականը յառաջդիմելու եղանակը կ'ուսանի, ուր եկեղեցական արիութիւն ունի յանուն Աւետարանի խօսելու և ըստ այնմ գործելու նաև զօրաւորներու առջև, անձնական չափը հանրականին զոհելով, ուր աշխարհականը պարտազանցութեան կրամէութեանց հրաժեշտ կու տայ՝ իր առջև տեսնելով մի քանի խորհրդաւոր խոչընդոտներ որք կ'անուանին խիղճ, պատիւ, առաքինութիւն, և ահա կը կատարէ իր պարտքը, այսինքն կենքը խոկ կը վտանդէ, կը զոհէ՝ անմեղը և տկարը պաշտպանելու, թշուառը սիրովելու, անօրէնութիւնը ապշտակելու, արդարութեան և ճշմարտութեան առջև արիագար, անշահախրաբար, ստոյիկեանի յատուկ տնխութիւնէմբ և անձնուիրութեամբ երկրպագելու համար : Թշուառներս մէջ կը վխտան այս տեսակ բնաւորութեանց տիպարներ, որոնց ամենէն համակրելիներուն ու երեսիններուն երկուքն են Պիէնվընիւ, որ կրօնաւոր մ'է, և Մարիոս, որ աշխարհական մի է :

Պէդարիա կը կարծէ թէ կրօնքն ուստիկանութեան պաշտօն կը փութ ժողովրդոց համար : Զգիտենք թէ այս է արդեօք միայն իր պաշտօնը : Բայց եթէ կայ ուստիկանութեան պաշտօն մի, ասոր նպատակն է ոչ թէ յանցաւորը բռնել և մարդկային արդարութեան մատնել, այլ բարոյական ճշմարտութեանց զօրութեամբ յանցանքին առաջքը առնուլ և անմեղը երկնային արդարութեան յանձնել : Եթէ կրօնքին պարտքն է չարութիւնը բառնալ և թշուառութիւնը մխիթարել, և եթէ կը հաւանինք թէ կինը, մանուկը, տղէտը, այսինքն մարդկութեան ամենամեծ մասը տակաւին կրօնական խիստութեանց ազդեցութեան ներքև կը դանուին և օր մի կ'ըլլան ինչ որ կը կամին կրօն :

նաւորք, ընկերային բարենորոգմանց կարեւորագոյնն և ստիպո՞
ղագոյնն է նաև կրօնաւորներու վարքը և բարքը ուղղել, սիր-
տը և միտքը ստուգապէս մշակել, Աւետարանի ճամբարիտ աշա-
կերտներ կազմել՝ կնոջ, մանկան և տղէտին զարգացման և բա-
րօրութեան համար: Վիգդոր Հիւկօ կու տայ մեզ այս տեսակ
եկեղեցականի մը տիպարը: Իրօք Պիէնգընիւ եպիսկոպոսը գթու-
թեան, արդարասիրութեան, անշահախնդրութեան, պարզու-
թեան, խոնարհութեան, ճշմարտասիրութեան, այսինքն բոլոր
քրիստոնէական առաքինութեանց մի իտէական մարմնաւորու-
թիւնն է: Վիգդոր Հիւկօ այնքան մեծ կարեւորութիւն տուած
է այս մարմնաւորութեան որ Բլաւաւներս առաջին հատորին
գրեթէ կէսը զայն պատկերելու կը յատկացնէ: Լամարգին,
զոր քննադատելու յաւակնութիւնը չունինք՝ Վիգդոր Հիւկօն
քննադատել ուզող տեսակ մը փրօն և ուռեցիկ իմաստակնե-
րու պէս, չգիտենք ինչո՞ւ որպէս (niais) կ'անուանէ այս եկե-
ղեցական տիպարին կենսագրութիւնը, որուն մէջ մենք մեր
տկար խելքով կը համարձակինք գտնելու մաս՝ դադարաւ մի,
մարդկային ընկերութեան մեծամասնութիւնը փրկել յառաջա-
դրող բարենորոգմանց բեղմնաւորագունին գաղափարը . . . :

Իսկ Մարիոս աղքատ և անուս պատանի մ'է: Աղքատու-
թիւնն անոր առջև բաց վիճ մ'է ուր որորանէն կը դահավիժի՝
որ մը չէ թէ վազրի ճիրաններ ստանալու և ընկերային ճար-
տութիւններ դիւատելու, այլ սրճիւի թիւեր կազմելու և գե-
ղեցիկն, ճմարտին և օգտակարին անբաւութեան մէջ սաւառ-
նելու համար: Մարիոսի բնաւորութեան կազմութիւնը բարո-
յական հրաշալիք մ'է, և ճարգ այս վսեմ տիպարին յատկու-
թիւնները ուսումնասիրելով և անոնց օտարճանաբար զարգա-
ցումը տեսնելով՝ կը շուարի զմայլմամբ, կը մտախնդէ իմաստա-
սիրութեամբ: Աղքատութեան անդունդը սովորաբար կ'արտա-
դրէ եսութիւնը, ուսիէ կը ժայթքին ամեն մարդկային մոլու-
թիւնները: Մարիոս տարիներով կ'ապրի հոն, և փոխանակ
վտիտ սիրտ մի, ոսնած միտք մի հանգիստանալու «անթութիւն
ըսուած խայտառակ թունաւորչին» ներդարծութեամբը, ընդ-
հակառակն կ'աճի, կ'ուռճանայ, մտովին և սրտովին կը կազ-
դուրի, ընդունելով այն անսպառելի ոյժերը, որք կ'անուանին
բարձր գաղափարներ և աղնիւ զգացումներ, դու իմա՛ մտքի և
սրտի առաքինութիւններ, և որով միայն հնարին է կանգուն
ողնասիւն մ'ունենալ և մարդ անուանիլ բառին բուն նշանա-

կաթեամբը : Տո՛ւր այս բարոյական և իմացական ոյժերը թէ՛ շնորջի մի մէջ տառապող և թէ՛ ապարանի մը մէջ ապրող էակին , և ահա կ'ունենաս ժիւղենալներ և Թասիթներ որք հոռւ մէական թագակիր բորենիներու վարքը և բարքը քննելու և մտրակելու կարող են , և ահա կ'ունենաս Տըլիւներ , Տիկին տը Սթաէներ , Շաթօպրիաններ , որք Նարուէոնի առջև կը համարձակին կանգուն և տոկուն մնալու մինչ աշխարհս անոր երկրպագուն է . . . : Մարիոս կը խօսի՝ չէ թէ ստութիւնը պաշտպանելու և չեքոտ մի հաց գտնելու , այլ ճշմարտութիւնը , ճշմարիտ ճշմարտութիւնը յայտնելու , հանրական յառաջդիմութեան ծառայող յաւիտենական սկիզբներու համեմատ վարուելու համար : Մարիոս կը սիրէ՝ չէ թէ կին մի խաբելու և կիրքը յազեցնելով բող մի աւելցնելու , այլ կենակից սիրունի և ընկերունի մ'ունենալու և երանութիւնը տալու և ընդունելու համար : Մարիոս նաև կը սիրէ մարդուս բարոյական ազատութիւնը՝ չէ թէ հրապարակի վրայ զայն մատնելու և նենգադիտութեան մէջ Վասակին քանի մը քար հանելու (rendre des points) այլ շա՛թին առջևն իսկ անխռով սպասելով իւր պարտքը կատարելու համար :

Հայ եկեղեցականաց և աշխարհականաց , նա մանաւանդ նոր սերունդը կազմելու պատրաստուող աշակերտաց յորդոր կու տանք ստէպ կարգալու Թշառները , ուսումնասիրելու այս երկին հերոսներուն բնաւորութիւնները , որք կատարելութեան տիպարներ են , և որք հեազհետէ պարզուելով , զարգանալով՝ աղքատութեան վտանգաւոր թելադրութեանց կը դիմադրեն մարդկային կենցաղի ասպարիզին մէջ , անվեհեր մարտիկներ կը հանդիսանան վտանգի ժամանակ և անձնադիր ստոյլկեաններ պարտաւորութեան առջև :

Թշառներու նման գրքի մը ճշմարտութիւնները մեր ազգին մէջ վերստին տարածելու հարկը կ'զգանք այնպիսի ժամանակ մ'ուր Հայոց ընկերային կեանքը կը մթազնի , ուր մեր տոհմային և աւանդական իրաւունքները կը վտանգին ներքին թշնամիներու դաւաճանութեամբ : Ասոնք ի բնէ անտի կը գործեն թէ՛ կրօնաւորի , թէ՛ հայ դիւանագէտի և թէ՛ խմբագրի կամ գրագէտի զիմակին ներքև : Հայ մարդկութիւնը սև վաքկենի մը մէջ կը գտնուի , վասն զի ընտանի մատնութեան շնորհիւ բացուած է բարոյական ապականութեան կոյուղի մ'որուն նախութեան կը թունաւորին սահմանափակ միտքերը , տկար սիրտքերը , երեքուն խիղճերը :

Կրօնաւորք — սակաւաթիւ բացառութիւններ կա՝ անոնց մէջ — կրօնաւորք իրենց վաղեմի դերը կը խաղան այս հանդիսաւոր և վտանգաւոր վայրկեանին մէջ, այժմէն ծնրադրելու կը պատրաստուին բարձրագոյն վեղարաւորի մ'առջն՝ առանց դիտել ուղեւու անոր երեսը և ձեռները, որք մինչև դահ մը բարձրանալու համար հարկադրուած ըլլալով տղմուտ և մացառուտ զառիվերէ մը սողալու և մագլցելու՝ սեցած և վիրաւորուած են: Քանի մը թղուկներ Թայերանի հովեր կ'առնուն, և իրենց գիզուն ըղեղին անդունդը նայելու անկարողներուն վրայ կարեկցութեան ժպիտ մ'արձակելէն ետք չեն դեղէիր իրենց խղճին հետ նաև եկեղեցւոյն անկախութիւնը աճուրդի դնելու, ինչո՞ւ չէ՝ Վիէննայի վեհաժողովին մէջ միթէ լրաց Գասթըրէյ ժողովուրդները աճուրդի չէ՞ր դնէր: Իսկ իմաստակներու երամակ մի, որք Յրեվօ Բարաստօի և Ալեքսի Թօքս վիլի կամէութիւններով կը տարուբերին թերթի մը մէջ անդէն ծափ կը զարնեն՝ մի քանի դիւերադէմ կրօնաւորներու մեքենայութեանց վրայ զմայելով և գեղադիտակով մի կը նային մի քանի դիւանադիտական խիղճերու վաճառման: Այս իմաստակներուն մէջ կան մանաւանդ ոմանք որք ազգին առաջնակարգ լուսաւորիչներն ըլլալու պահանջոտութիւնը ունին: Անոնց լոյսը կը նմանի սակայն «Շրջմոյի հուրին որ խոնաւ ձահիճներու եզերքը կը փաշիլի և ուղեւորը կ'առաջնորդէ դէպ ի տղմուտ խռուչը»: Ալֆրէտ տը Միւսէի քսածին պէս՝ անօթութենէ դրդուելով դուրս ելած են մոռացման և անձանօթութեան նկուղէն, և պատառ մի հացի համար իրենց անունը և գրիչը տասն անգամ վաճառելէն ետք կը սարսռին յրտաբեկ, նախանձաշար, յուսահատ, և իրենց լորձունքով կը կարծեն աղտոտել ճշմարիտ տաղանդաւորի մը փառապսակը, և իրենց բութ ակռաներով կը կարծեն խածնել դափնին, զոր իրենց հոտած չունջով ընդունայն ուղած են խամրեցնել:

Հայ կրօնաւորներու, հայ դիւանագէտներու, հայ գրչակներու այս աղաղալ իրարանցումին ժամանակ՝ ուր սակաւաթիւ են իրենց բարոյական զգայութիւնը անլրդով պահողները, մեքենայութեամբ և ստութեամբ տարուած յաղթանակի մը վրայ ծափ զարնող կատղութեան առջև, որ Բօլիֆէմի կատղութեան անգամ նմանի, դարձեալ անզօր և ապիկար է ճշմարտութեան և արդարութեան դէմ, բնաւորութեանց դձուրթեան և հոգիներու անկման միջոցին ուր ստուգիւ վտանգ կը

նշմարե՞նք հայութեան համար, Պ. Նշան Կ. Պէրպէրեան և Պ. Ս. Տէօվէթեան սղղին մեծ ծառայութիւն մը կը մատուցանեն ձեռնարկելով երկրորդ տպագրութեան Թշառնեցոյ թարգմանութեան, զոր փոքր ինչ վերաքննեցինք՝ ոճի և լեզուային ինչ ինչ փոփոխութիւններ տալով ամբողջ գործին։*

Զմիւռնիա, 1885 հոկտեմբեր։

ԳՐ. ԶԻԼԻՆԿԻՐԵԱՆ

ՔԱՌԱՍՆԻՑ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԸ

Կաթողիկոսական Յանձնաժողովոյ Տեղեկներն Քոյն Եւթեփիանայ համար պահելեալ մի օրինակը մեր ձեռքը հասած էր արդէն, երբ հասաւ նաև Աղգային ժողովոյ ԺԲ. (նոյեմբեր 1) նիստի համալուար Արեւադրութեան։

Տեղեկները չորս մասն ունի.

- ա) Պաշտօնագիր Ամնապարեւ Սրբազան Պատրիարք հօր.
- բ) Տեղեկներ խորհրդարանական Յանձնաժողովոյ Կաթողիկոսական ինքրոյն.
- գ) Տեղեկներ փոքրամասնութեան.
- դ) Բանայն Աղգային շարունակեալ։

Արեւադրութեանը յոյց կ'տայ և ՊԱՏՄՈՒԹԻԻՆԸ պէտք է որոշէ՝ գրի առնու որ այդ փոթորկալի, աղմկայոյդ, անօրինակ և իր որոշմամբը բազմաբառ և աղէտաբեր նստին նախադահն էր Տ. Տ. Յարութիւն Սրբազան Պատրիարք վեհապետեան, Ատենապետն Տ. Էֆէնտի Երուսաղեմեան, Երեսփոխանաց թիւն 69. Թէ այդ նիստը դառնալ էր և Եկեղեցին ոստիկաններով շրջապատեալ, Թէ իր Օրհնագին էր Կաթողիկոսական ինքիբը, Թէ այդ ժողովին մէջ երկու խումբ կար, մին Քառասնէյ խումբն, որու ատենաբաններն էին Արփարեան, Հաճիեան, Մէրեհմեդուլի Էֆէն-

* Սոյն յօդուածոյն 566երորդ երեսի վերջին տողին մէջ Լեւոնի բառը պէտք է պիտի կարդացուի։

տի՛ ընդ հովանաւորութեամբ Սրբազան Նախագահի, և երկու պահակներ, մին Եղեղեան Էփէնտին, որ իբր թէ կարգ կ'պահէր, այսինքն՝ ըստ հաճոյս խօսք կ'ըսէր և կ'մերժէր, և՛ երբ Գառանից գլխուն վրայ տեղացած ճշմարտութեան կրակը շատ բուռն ու լախիզող գտնէր, վիճաբանութեան փոխան անխաղիչով անդադար, այդ կրակը մոխրի ներքեւ ծածկելու գերմարդկային հնարներ կ'գործածէր. միւսն էր Յ. Նուրեան Էփէնտի, որ միակ դործ ըստանձնած կ'երեւէր պոռպով. «վա՛ր առ, Ատենապետ Էփէնտի, այս կամ այն ատենաբանն որ իրաւունք կը խօսի, Եկեղեցին կը պաշտպանէ» . այնպէս որ Գառանի կամ Գառանի խաղաղարար և յարգարար պաշտօնն անթերի կ'կատարէր. իսկ ընդդիմադիր խումբը՝ թէև փոքր, այլ արդարութեան և ճշմարտութեան անպարտելի ձայնով կ'տիրապետէր իբր Գառանի հովէն մրկակոծ և խղճակոծ Գառանից գոռ ու գոչումին վրայ, և այդ խմբին ատենաբաններն էին, մեծահոգին Ռ. Պէրպէրեան, իրաւասէրն Ե. Նիւրճեան, հայրապետախօսն Գ. Ղազարոսեան, իրաւարարն Ս. Թընկերեան, իրաւագօրն Յ. Գուրգէն և չղթայակապ առիւծի պէս դուռալով խօսք ու գող Մ. Աշարէրեան: Իսկ եկեղեցական երեսփոխանք՝ Եկեղեցւոյ վտանգալի գրութեան առջև լռութեան արձան և համրութեան տիպար մը լինելու ուխտած թերևս, ունէին իրենց խղճին և ձայնին պարտականաւոր և թարգման զերանելին Ալվազեան Ե. վարդապետն, որ կարճ կապելով կ'կտրէր չուսն մ'որ բոլոր եկեղեցականութեան վիզը պիտի սլորէր:

*
* *

Ազգային Ժողովին այս պատկերն ուրուագրելէ ետև՝ անցնինք Տեղեկաբէն այլ և այլ մատանց, և՛ ի հարկին՝ կարևոր հատուածներն արտատպելով՝ քննենք համառօտակի անոնց ոճն, իմաստն և հոգին և յօդուածիս վերնագիրն արդարացրենք:

Ամենէ առաջ Տեղեւորի չորս մասանց դասակարգութիւնն ողջամիտ ընթերցողին վրայ այս տպաւորութիւնը կ'ըբերէ թէ՛ կաթողիկոսական Յանձնաժողովին փութամանաւնէն յատուկ տեղեկագիրք մը ժողովին ներկայելու իրաւունք տրուելէ ետեւ՝ այդ Տեղեկագիրքն ամենամեծ կարևորութիւնն ու ձայնը խեղդելու ճիգ եղած է՝ մէկ կողմէ Սրբազան Պատրիարքի Պաշտօնագրին և Բժշմանաւնէն Տեղեւորին, և միւս կողմէ Բանայնէն մէջ, այնպէս որ կարծես թէ Գուրգէն, Փափագեան և Աղաբէգեան երկաթէ շրջանակի մը մէջ պարփակուած կ'երևին և իրենց Տեղեւորին ճակատագիրը կանխաւ վճռուած:

Նախ՝ իբրև պատմութեան դատաստանին աւանդելի թուղթ՝ մէջ բերենք Ամենապատիւ Սրբազան Պատրիարքին Պաշտօնագիրը:

Վսեմալուք Ատենապետ Էֆէնտի Ազգային Երեսփոխանական ժողովոյ,

Կաթողիկոսական Յանձնաժողովոյ տեղեկագիրն, զոր հաճեցաք ի դիմաց Յանձնաժողովոյ ներկայացընել ինչ*, ընթեռնելով՝ Գոհաւնէածք վերահասու եղայ անոր պարտականութենէ որ Յանձնաժողովն լրջօրէն քննելէ յետոյ խնդրէ՝ Տէր Մակար Սրբազանի կաթողիկոսացման ընդունելութեան կառավարիչ, և միանգամայն ի նկատի առնելով ապագային համար Կաթողիկոսական ընտրութեան համազգային օրէնք մը հաստատելու և զայն հոջակելու հարկը, կ'առաջարկէ սոյն կարևոր նպատակին հասնելու համար բանակցել Նորին Վեհափառութեան հետ: Հետեւաբար կը խնդրեմ որ Ազգային Երեսփոխանական ժողովն բարեհաճի այսօր իւր որոշումն տալ Կաթողիկոսական խնդրոյն վրայ, բայց աւելորդ չեմ համարիր յայտնել միանգամայն որ Պատկառելի ժողովք, յետ ընդունելութեան Տ. Մակար Սրբազանի կաթողիկոսացման, ելնէ ընդունել նաև այդ Բանայնէնէն պէտքունին, բանաւոր կը թուի ինչ որ Խորհրդարանական Յանձնաժողովոյ մը յանձնուի յանուն Թուրքիոյ Հայոց ներկայելի տեղեկագրի մը խմբագրութիւնը:

Ներփակեալ վերայանձնելով Ձեր վսեմութեան Յանձնաժողովոյ Տեղեկագիրն,

Մնամք աղօթարար

Կոստանդնուպօլիս

Կ. Պ.

23 հոկտեմբեր 1885:

ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍ

* Նօտագիր բաւերն ընտրոյն մէջ բոլորագիր են:

Ռճի կողմէ հրաշակեալ մ'է այս Պաշտօնագիրն՝ արժանի
ամենէ բարբառիկ դարեբու գիւանակալութեան (buro-
cratie)։ Ամենապատիւ Սրբազան Պատրիարքէն իրաւունք
չունինք պահանջելու որ Զալքիսեանի, Հ. Արսէնի, Գա-
րագաշեանի և այլ քերականներու աւանդած կանոնաց
հմուտ լինի, քանի որ Կոստանդնուպօլսոյ և Սուրբ Ե-
րուսաղէմի Հայոց Պատրիարք մ'անշուշտ բարձրագոյն
գիւանագիտական խնդիրներու և հաշիւներու նուիրած
կրնայ լինիլ իր ժամանակը։ Սակայն ինչպէս ամեն բարձ-
րագիր անձ, նոյնպէս Պատրիարք մը, ուր կ'իմաստաւոր ժո-
ղովրդեան հետ խօսիլ և հասկանալի լինիլ, պարտի իր
միտքն ու հրամաններն աւելի պարզ ու պայծառ լե-
զուով բացատրել տալ իր գիւանին, որու թերևս միայն
պետք մթին և ոլորուտ ոճի ներհուն է։

Եւ իրօք՝ առաջին անգամն է որ Պատրիարք մը ինչ կը գործածէ վոխան Պօլի, առաջին անգամն է որ Հերահաստան լինելու քայանունին պարտաւորութիւնէ՝ բացառական հօլով խնդիր կ'տրուի, առաջին անգամն է որոշում որ Երեւանի քանակ բացառութիւնը կ'լսուի, առաջին անգամն է որ առանց բացայայտելու ինքիս Երեւանի քանակ կ'գրուի, որպէս թէ այդ խնդիրը լինէր ժամկոչի մը թշուառի խնդիրը: Քերականութեան տարրական կանոնաց տեղեակ աւելցնելու մ'անգամ այդպիսի սխալներ չընեն, թող պաշտօնական մարմին մ'որ կ'երևի թէ իր հետեւած նոր քաղաքականութեան յատուկ նոր պաշտօնական լեզու մը ստեղծած է: Հապա հաշակաւոր Պաշտօնագրին մէջ է նկատելու արդարեւ լինելու լինելու ետք՝ կարծէ թէ նկատողը Սրբազան Պատրիարքն է, մինչդեռ պէտք է շունչ առնու ինքիս արդարեւ առաջինին վրայ՝ հասկնալու համար որ ի նկատի առնողը կաթողիկոսական Յանձնաժողովն կամ Տեղեկագիրն է, թէեւ այդպիսի բան մ'աւելատած չունի նա, ինչպէս քիչ մը վարը պիտի բացատրենք: Իսկ թէ ի՞նչ կ'նշանակէ Երեւանի քանակ լինելու Պաշտօնագրին մէջ՝ անհնար եղաւ մեզ ըմբռնել:

Նախադասութեանց և իմաստից բաւիշոր սոյն Պաշտօնէին մէջ կ'գերազանցէ քերականական կանոնաց անխա-
նութիւնն: Եռակի են ոճի մթութեան պատճառները .
տգիտութիւն , կամ՝ ճառերի նիւթի անգիտակցութիւն ,
կամ՝ կամաւոր խրթնաբանութիւն գրողին կողմէ : Աւելի
հակամէտ ենք ներկայ Պաշտօնէին մանուածոյ ոճը վերա-
դրել վերջին երկու պատճառներուն : Քանի որ տգիտօրէն
վճիռներ տրուեցան արդէն կաթողիկոսական խնդրոյն
նկատմամբ , բնապէս խաւարին ոճով պիտի բացատրուե-
ին այդ վճիռներն , որ թագուն չարժիչ թելերն երևան
չենեն : Ուստի բանաւոր չթուիր և մեզ խաւարէն լոյս
սպասել , սակայն անկարելի է նաև որ հոսկ ուրեմն ոճը
չմատնէ իմաստից ներքին ոգին : Եթէ արտաքին փա-
տեր իսկ չլինէին , Պաշտօնէին իր ձևով բաւական պիտի
լինէր հաստատելու որ Աղգային ժողովին ֆառանի խաւ-
քը պարզապէս Խաւարի պաշտօն պիտի վարէր : Որքան
արագ կ'ընդունայ մեր մէջ ձևակերպութիւնն , որ թէև
կ'միտի արտաքին երևոյթներու օրինաւորութեան դոյն
տալ , բայց մաղին ծակերը չէ կարող լիովին դոյնել :

Եւ իրաւի՝ ի՞նչպէս կաթողիկոսական Յանձնաժողովոյ
Նախագահ մը կրնայ լրջօրէն յայտարարել հրապարա-
կաւ որ անոր Տեղեկագիրն ընկերելով իրեն վերահաս եղած է
պարտականութեան . ի՞նչպէս Նախագահ մ'իրրև Նոր աւետիս
կ'ընդունի Բարեմեմի՝ Յանձնաժողովին առաջարկը՝ Տ.
Մակարը կաթողիկոս ընդունելու մասին , քանի որ ինք
մի քանի տող վար , առանց սպասելու իսկ Աղգային ժո-
ղովին որոշման , զՄակար կաթողիկոս կ'ընդունի Նորին
վերահասութեան տիտղոսով : Եթէ այս ձևերը չառ թափ-
անցիկ չե՞ն , միթէ միանգամ ևս չե՞ն ապացուցաներ թէ
Մակարի կաթողիկոսացումն վաղուց չորս պատի մէջ ո-
րոշուած բան մ'էր , և թէ Հայ ժողովուրդը միամտօրէն
իրաւանց և արդարութեան վրայ հիմնեալ վճռոյ մը
կ'սպասէր իր կարծեցեալ երեսփոխանութենէ : Գարձեալ՝
կաթողիկոսական Յանձնաժողովին Տեղեկագրին որ արա-
մազբութենէ առնելով Պաշտօնէին կ'ենդրէ որ կաթողիկոս-

կան ընդդրամիտան համադրային օրին+ մը հասարարութ, մինչդեռ Տեղե-
կագրին որոշումն է պահպանութեան ոգևոյ և ժողովեան Հայաստան-
եայց Եկեղեցւոյ, ըստ 1883ի Տեղեկագրի, թէ և այս ևս ի-
րաւ է որ Կաթողիկոսական Յանձնաժողովին մեծամաս-
նութիւնն, այդ քրտշման հակառակ, Մակար Սրբաղանի
կաթողիկոսացւմն առաջարկելով՝ կեղծէ այդ սգին ու
միութիւնն: Այս բաւական չէ. Կաթողիկոսական Յանձ-
նաժողովոյ Տեղեկագրին ուրիշ բան կ'ըսէ, Պաշտօնգրն՝
սւրիշ բան: Այս՝ համադրային ժողով կ'առաջարկէ ընդ-
նախագահութեամբ Բաւանի կաթողիկոսի, այս կ'առաջ-
արկէ թէութեամբ, առանց պնդելու, որ եմէ եթէ+ Աշ-
գային խղին ընդունի Բանակցութեանց սղբոսն+ խորհրդարանա-
կան Յանձնաժողով մը կազմուի և անոր յանձնուի Տե-
ղեկագրի խմբագրութիւնը, յանձնարարութիւն՝ որ պարզ
հայերէն լեզուաւ կ'շնանակէ որ այդ Խորհրդարանական
Յանձնաժողովին մէջ լիովին թաղուի Հայաստանեայց Ե-
կեղեցւոյ ինքնօրինութիւնն, ինչպէս որ աքէէն թա-
ղուեցաւ պաշտօնագրական դամբանականով տնոր ընտ-
րական դարաւոր իրաւունքը:

Մեր այս դիտողութիւններէն կ'հետեւի թէ՝ պաշտօն-
գրն, Կեղեկագրն և Բանակցութիւնն մի և նոյն աղբիւրէն կ'բղթին, թէ
բոլորն՝ ոճով, ոգւով և իմաստով իրարու համեմատելի
են, և թէ արտաքին ակնապատիր ձևերն աւելի դգալի
կ'ընեն այն վիհն որու մէջ արդէն գլորեցան կենսական
էրաւունքներ և շահեր:

Ըստ մեզ՝ Ազգային ժողովոյ Սրբաղան Նախագահն
աւելի արժանավայել, աւելի պատկառելի և մանաւանդ
աւելի օրինական և արդար դիրք մը բռնած պիտի լինէր
եթէ գոնէ չէզօք մնար մինչև Կաթողիկոսական Յանձնա-
ժողովոյ գործողութեանց վախճանն, և ապա յատենի
Ազգային ժողովոյ այս կամ այն կողմն հակէր, երկարո-
րէն բացատրելով այդ հակման պատճառները, Հայաս-
տանեայց Եկեղեցւոյ օրինաց վրայ հիմնելով, փոխանակ
ստորագրելու Պաշտօնգրն մ'որ ոչ միայն կ'ուրանայ այդ
օրէնքն, այլ և անուղղակի կ'վաւերէ այն ամեն գրուած-

ներն որ ուրացական օրագիրներու միջոցաւ հրատարակուեցան Ազգային Եկեղեցւոյ ինքնօրինութեան, ընտրական իրաւանց և նուիրական շղատանութեան գէմ:

Բ) Տեւեկէի Խորհրդարանոյն Յանդիսական խորոյն. — Կարգն եկաւ Տնդէկագրին եղկրորդ մասն քննադատել և ամոր արժէքն ինչ է ցոյց առալ: Մեր գրական և պաշտօնական կենաց մէջ քիչ շատ տեղեկագիրներ թղթատած ենք, սակայն չբռնք այսքան անոն, շնոր, խառնակ և անհեթեթ տնդեկագրի մ'առջև չենք գտնուած: Տաղնապալի և մեղապարտ ինդեներու հծիրն:

* Բայց կ'երեւի թէ Ս. Նախագահն անհամբեր էր իր բոլոր պաշտօնական ծանրութեամբ ծանառաւ Մակար Սրբազանի կաթողիկոսացման վրայ, վասն զի Ազգային ժողովն իր 20 սեպտեմբեր յ. նիստին մէջ, երբ գեռ և օ Սինօզէն եկած զրդին երկգիմնութեան և թերութեան, վարչային Բանային իրատարանութեան և կանխագատութեան և կաթողիկոսական Յանձնաժողով մը կարգելու խորոյն վրայ կ'վիճաբանէր, Ս. Նախագահն (ինդրէն դուրս ցատկելով) կ'ըսէր (Տե'ս Ատենագրութիւն Ազգային ժողովոյ, 1885, նիստ յ. 20 սեպտեմբեր). «Ըսեցաւ թէ Տ. Մեհեթեի Սրբազան» որ Աւգէն Կոնստնտին ընդհան էր, չէ լաւեցած և երբոր ընդհան Տ. Մեհեթեի Սրբազան հոգորոսած է. որբորն այդպէս եղած է, Բայց Մեհեթեի Սրբազան և էկեղեցւոյն ընդհան է (որ եկեղեցականաց) և էկեղեցւոյն և Աւգէն է: Եթէ էկեղեցւոյն անարմատնայ նային, ինչ որեւէն է եղած է ժամանակէր, յորտ է էկեղեցւոյն է ծնող գործարար ընդած են խնդրելու. . . . (այս ալ Սրբազան Նախագահին դաւանութիւնն է, ինչպէս նաև Սրբեհի): Իսկ Ատենագրութեան խորոյն Ս. Նախագահին բերանը կ'զոցէր այսպէս. «Ժողովը տակաւին խնդրոյն մէջ չէ մտած և ցորգ տեղի ունեցած վիճաբանութիւնք» խնդրին Յանձնաժողովի մը յղելու կամ չյղելու վրայ կ'առնայ:» Բայց որովհետև Ս. Նախագահին համբերութիւնն հարկ էր, ինչպէս կ'այտարարէր նոյն նիստին մէջ, թէն իրմէ զատ ոչ ոք անհամբերութեամբ տակաւին խնդրոյն մէջ մտած էր, Նորին Սրբազանութիւնը բացարձակապէս և երկարօրէն կ'պնդէր որ Կոնստնտին Տ. Մակարն իբրեւ կաթողիկոս ճանչցուի ժողովին կողմէն. . . . Եւ նոյն պահուն Ատենագրութեան քար կտրէր էր մինչ քիչ մ'ետք» Բնկրեան էֆէնտին դէմ կ'առ ու բոց կ'թափէր ու կ'գուար. «Բնաւ թոյլ չեմ կրնար տալ որ և է առաջարկութիւն մը ներկայացնէք. . . . վասն զի մի միայն չեմ եղար. կետերուն վրայ կարծիք յայտնելու երեսուն հարկ է, այն է թէ քիչ աչք է ինդրին Յանձնաժողով մը քննութեան յղել թէ ոչ ժողովոյ մէջ խնդրանութեան անթարկել զայն. . . .»

ներն, աղգային իրաւանց դաւադրող բերաննսլու կա-
կազումներն և ծակ քաղաքադիտութեան մը փախուք-
ները կ'լսուին, մերթ լուսոյ բեկբեկ նշոյլներ, ստեպ
տրամաբանութեան վիժումներ և շունաբարութեան առ-
ջն խոնարհելու պատրաստ գլուխներու ծեքծեքումներ
կ'տեսնուին այդ աննման Տեղեկագրին մէջ, որ ոչ գրա-
կան ոճ ունի և ոչ պաշտօնական ձև ու շնորհ, այլ
կրկնաբանութեանց, վարանմանց և հակապութեանց խառ-
նուրդ մ'է՝ կամ ինչպէս քաջ կ'սահմանէ Ռ. Պէրպէր-
եան էֆէնտի. . . . Նորա ձեռքն մէջ կ'ըզգացուի արդէն
հակապութեանց ցանցի մը մէջ բռնուած մտքի մը տաղ-
նապն։ Այդ Տեղեկագրին հիմն, առաջագործութիւնն և
եղբակացութիւններն իրարու դէմ կ'ենեն և զիրար կը
յրեն։

Պէտք է արտաստաբէլ ամբողջովին այդ Տեղեկագիրն՝
որ Ազգին արաէն ու կամքէն և իր Եկեղեցւոյն ոգիէն
հեռու դեգերող Գրեթիյ յաւիտենական դատապար-
տութեան դատակնիքն և տխուր համբաւն անցագիրը
պիտի լինի պատմութեան ատջն, ջանի որ զայն իրենց
հաւանութեամբն ընդունեցին։ Այլ, զայն վերստին կար-
դալու ձանձրոյթ չպիտի տանք մեր ասդիւ ընթերցողաց,
այլ միայն քննութեան համար տեղ տեղ անոր իմաստն
ամփոփելով՝ գլխաւոր մասերն յառաջ պիտի բերենք։

Նախ՝ Տեղեկագիրը կ'յայտնէ թէ Ազգային ժողովն ի՞նչ
պաշտօն յանձնած էր Կաթողիկոսական Յանձնաժողովին
իր սեպտեմբեր 20ի նիստին մէջ ըրած որոշման համե-
մատ, սակայն որոշակի չնշքեր այդ պաշտօնն՝ արտա-
տպելով, ինչպէս ըրած է փոքրամասնութեան Տեղեկա-
գիրն, բառ առ բառ՝ Քուրդէն էֆէնտիի առաջարկին
վրայ Ազգային ժողովին ըրած և հրաւիրագրի ձևով
Սրբազան Պատրիարքին կողմէ Յանձնաժողովին հաղոր-
դուած որոշումն, ինչպէս տեղեկագրական ոճը կ'պա-
հանէ։ Եւ այս զանազանութիւնն անշուշտ նպատակաւոր
էր. վասն զի ազատ ասպարէզ կ'թողուր Յանձնաժողո-
վին կամ իր Տեղեկագրերին քմածին մեկնութիւններ տա-

լու իր սլաշտօնին և՛ ճշմարտութեան բոլորովն շրջապատէն ետե՛ւ՝ անհիմն պատճառաբանութեամբ իր ներքին նպատակին հասնիլ, այս է՝ Տ. Մակարը կաթողիկոս ճանչելու եզրակացութեան յանգիլ:

Եւ ի՞նչ յանձնարարած է այս խոշորը կաթողիկոսական Յանձնաժողովին.

ա) Պաշտպան կանգնել Հայաստանոյ Եկեղեցւոյ երեսանց.

բ) Պահպանել Եկեղեցւոյ Դոմինը.

գ) Փրկել Ազգայն ժողովն արժանապատեանիւնն . . . ապա այս ծանրալէն խնդրոյն (այսինքն՝ Տ. Մակարի վեհապետ Զարէն Հաստատման) պարտաւորեալ ինչեւ ժամանակօրէն և Եկեղեցւոյ շահոց համայն եզրակացութեան ղեկ յանգնել, եւ յապիկ զայն ժամանակ Գեղեկաբեր Աւագին ժողովն:

Ահա՛ այս հիմանց վրայ պիտի գործէր Յանձնաժողովը. սակայն ի՞նչ կ'տեսնենք իր Տեղեկագրին մէջ: Նախ՝ Յանձնաժողովը կ'խոստովանի, թէ և միշտ ամպոտ ոճով, թէ Մակար Սրբազանի ընտրութիւնն ազգային կամ համազգային չէ, թէ իր կաթողիկոսացումն Եկեղեցւոյ օրինաց կատարելապէս համաձայն և Մայր Աթոռոյ Գահակալին ընդհանրական հանգամանաց համապատասխան չէ, և ապա՝ փոխանակ տրամաբանօրէն այս եզրակացութիւնը հանելու թէ՛ Տ. Մակար Սրբազանի կաթողիկոսացումն չկրնար բնաւ ընդունելի լինիլ Ազգին, քանիցս հերքուած իմաստակութեանց և մթութեանց կոյտ մը, մաքիավէլական թելադրութիւններ, Պաշտօնէի խրատութեան, Էդօի իրաւունք, մտացածին վտանգներ և պառակտումներ մեր առջեւ թափելէն ետեւ, այս եզրակացութեան կ'հասնի թէ՛ պէտք է ընդունիլ Տ. Մակարի կաթողիկոսացումն Բացառօրէն և համազգային ժողով մը կազմելով՝ ընդ նախագահութեամբ Զարընտիր կաթողիկոսի, ընտրական եղանակ մը սահմանել, Բայց այսչափով դո՛ւ չլինիր Յանձնաժողովն. պարզապէս անհեթեթ եզրակացութիւն մը չհաներ, այլ և՛ իրեն տրուած հրահանգին հակառակ, ոսկեզօծ դեղահատ մը կ'պատրաստէ և Ազգային ժողովին բերանը կ'նետէ այսպէս.

Թուրքիոյ Հայոց (?) Երեսփոխանական ժողով, լսելով (2) իւր Յանձնաժողովոյ տեղեկագիրն, ըստ այնմ՝ Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի ընտրութեան արտասովոր ելիցն առջև՝ Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ իրաւանց, ազգային եկեղեցական միութեան և Թուրքիոյ Հայոց (Տէ՛ր Ասորոս, ի՞նչ հանգստացաւ որ) արժանապատուութեան սահպանման մասին իւր երրակի պարտաւորութեանցն համաձայն՝

Կ'որոշէ,

Ա. Համակերպիլ բացառաբար Տ. Մակար Արքեպիսկոպոսի կաթողիկոսացման, ապագային օրինակ չհամարուելու պայմանաւ (Ո՞վ օրինակ չպիտի համարուի, բոլոր, ուրիշ ընկերացի, համակերպիլն, Մակարն, Կաթողիկոսացումն ինչ ոչ, և այս աւելի հասանական է, որչա՞ղ ժողովն) և ըստ սովորութեան յիշատակել յեկեղեցիս յետ օժման հանդիսի, Նորին բարձր Արքազնութեան՝ իրբն Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի՝ անունն.

Բ. Մատուցանել այժմէն յատուկ պաշտօնագրով առ Ամենապատիւ Արքազնութիւն Նորին՝ Թուրքիոյ Հայոց բաղձանքներն ի պահպանութիւն ողւոյ և միութեան Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ, որպէս ծրագրեալ և տեղեկագրեալ է ժողովէս նախընթաց 1883 թուականին, խնդրելով ի Նորին բարձրութենէ որ շնորհ ընէ գումարել անյապաղ ընդ իւր նախագահութեամբ մի համազգային ժողով, որ ձեռնհասութիւն ունենայ օրինագրելու զարժանն առ այն.

Գ. Վերապահել իւր ազատութիւնն (որ ապրողութիւնն), Եւթէ հակառակ իւր արգար ակնկալութեանց չհարթութիւն ներկայ դժուարութիւնը (այսինքն՝ Եկեղեցւոյ բեկորներն ալ Ռուսիոյ յետքանցանքն), և չփրկուին Թուրքիոյ Հայերն ապագային մէջ յուսախար գործելու դժբաղդ հարկէն (Ստանիւլի՛ է այն դժբաղդ հարկն ինքեակամ արեղծող ժողովն որ ապրողութիւնն) :

Եւ այդ յառախաբ գործող Յանձնաժողովոյ Տեղեկագիրն ստորագրած են Եռսուփեան, Մէրեքեմ-Գուլի, Նուրատունկեան, Թորոսեան, Սըվաճեան էֆէնտիներն, և Արժանապատիւ Յովհաննէս Մկրեան, և Գերապատիւ Խորէն Նար-Պէյ, այս գիտողութեամբ թէ՛ Ամենապատիւ Սեփական Պարթեարէն Պաշտօնաբոյն Կարաբլուպէս համայն է, և Թիրեաքեան էֆէնտին, որ անտարակոյս իր անուան նոր շուք մը բերելու և իր հեղինակութիւնն անկորուստ պահելու համար իր ստորագրութեան կցած է այս յայտարարութիւնն թէ՛ Սոյն Տեղեկաբոյն Երեսփոխանին իմ առաջարկութիւն Յանձնաժողովն բերած առաջարկութեանց համայն բարեւել, իմ համակերպիլն և ես : Խոյն Յանձնաժողովոյ միւս անգամ-

ներէն՝ Գերապատիւ իղմիրեան, թէ և համաձայն տեղեկագրի, այլ անհամաձայն Սրբազան Պատրիարքի այս մասին ըրած գիտողութեան չէ ասորագրած, մինչ Արժանապատիւ Յ. Ալեքս. վարդապետ արիարար ձեռնպահ մնայած է :

Հիմա կ'հարցընենք թէ՛ այդ երանելի Թանձաժողովոյ մեծամասնութիւնն իր պաշտօնին Ա. կէտն աշայէս կուլ տալէն ետե՛ւ՝ Բ. և Գ. կէտերն ինչպէս լուծած է : Ինչպէս պահեցանած եղաւ Ազգայն Եկեղեցոյ հոգիւնն, որ այժմ լոկ անուանական է, քանի որ Աղղին մեծագոյն մասին խիղճն ըմբռն կ'ըստնուի միշտ Տ. Մակարի կաթողիկոսացման դէմ, քանի որ Հայոց սիրահըն յուզուած են և արգէն բարոյական և, ըստ Եկեղեցւոյ, Բարական անժութիւնն կ'ախրէ և հետզհետէ պիտի ծանրանայ, մէկ կողմէ այն փոքրամիւ անձանց մէջ որ եթէ ոչ կուրօրէն, շաշտօնապէս կ'ծռին Տ. Մակար Սրբազանի առջև, և միւս կողմէ Հայոց այն մեծագոյն մասին մէջ որ խղճով, հաւատով և սկզբունքով բոլորովին կը մերժեն զանի :

Կ'հարցընենք թէ՛ ինչպէս փրկած եղաւ Աղղային ժողովին օրթանագործութիւնն, քանի որ անոր խիղճը սուսալիր եւրօգօսութեամբ նոյն ժողովին ըրած անօրէնութիւններն, որոշուածներն և շնորհաւորութիւններն ազգայն ընդէմ կաթողիկոսին նկատմամբ, ինչպէս փրկած եղաւ Աղղային ժողովին օրթանագործութիւնն, քանի որ սուրիններու օգնութեամբ, անյուր ճնշմամբ, աղաղակներով, ընդամիջումներով և ապառնալեօք (ինչպէս կը վկայեն Ատենադրութիւնք) խղղեց նոյն ժողովին իրաւասէր երեսփոխանաց խիղճն ու համոզմունքն և Ռուսիոյ փողն հնչեցուց Գրգռից ականջին : Կամ այն է որ կաթողիկոսական Թանձաժողովն օրթանագործութիւն բառին բուն իմաստը չէ իմացած, և կամ այն է որ օրթանագործութիւն իր բառփրքին մէջ Բացարարեան կ'նշանակէ : Եւ միթէ ճմարիտ արժանապատուութիւնն կ'ներէ՞ որ, թող ժողով մը, մասնաւոր անհատ մ'անդամ իր սկզբունքն, իր համոզ

միւսքին, իր պատիւը վնասուէ Բոցօթօթոյ։ միմէ օրէնքն ու ասուածքին տւթիւնը կ'ընտրեն որ ամբողջ մը իր ամենէ օրացական և անբար ասանդաներն ու գանձերն, Բոցօթօթոյն պատարուակաւ, կ'աւելնին արատաւորել, այլմէլ արդաւրիչն, և անպա պատառասէր, համեմատ համարուի։ Կան բաներ որ ամբողջաւ կենաց շարի թմնկազին աւ մեկրաւ կան են և չեն կարելի ձեռքէ հանել զանոնք առանց անպատառութեան և անպատիւ, թող մեր ամբողջին կենաց յարակից անշար իրաւունքներն, զոր իր պատշաճ Ծախանձախնդներ լիցա մը օտարին մշտնեղաւ չափ քաւաստանար։

Եւ, սակայն, ասան արդ Բոցօթօթոյ բաւն է կ'աւելիկոսական Թանձնաթողութիւն բրաւ գիւտն, լիւա՝ արգի, ասկայն, ոչ միայն իր, այլ բոլոր լիցին արտաճապատառութիւնն արատաւորած եղաւ։ Այն այդ Բոցօթօթոյ բաւին վրայ հիմնուած են այժմ՝ Գաւանից Երկրիցն ու կ'աւելիկաւ, թէն. այդ Բոցօթօթոյն անպապայն մէջ Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ վիզը պրկող երկաթէ ծանր օղակը զիտի լինի ըստ փախաքանաց Գաւանից և Բոցօթօթոյ։

Կ'հարցընենք թէ՛ այդ երանելի Թանձնաթողութիւն ինչպէս գործադրեց իրեն եղած յանձնարարութիւնն, այս է՝ Զանգեզուր խնդրոյն պարագաները քննել աւ Եկեղեցւոյ շահուց համաձայն եղբակացութեան մը յանգիլ, յանձնարարութիւն՝ որ կ'ենթադրէր ուղղակի բանակցիլ կանխաւ Էջմիածնի Սինօդին հետ, բացատրութիւն խնդրել սինօդական պաշտօնագրին մութ կէտերուն վրայ, նոյնպէս Ռուսիոյ կառավարութեան ներկայացուած կաթողիկոսական ընտրութեան տեղեկագրին պատճենը պահանջել, և ի վերջէ մանրամասնօրէն հաղորդելով Ռուսքիոյ Հայոց յուզեալ վիճակն՝ նոյն Սինօդին կաթողիկոսական խնդրոյն արտասովոր և ապօրէն ելից վրայ, խորհուրդ և կարծիք հարցընել։

Կ'հարցընենք թէ՛ այդ երանելի Թանձնաթողութիւն միթէ անկեղծութեամբ վարուած չ'ըլլաի լինէր եթէ շարունակ անհապառ նկատումներ, վեհափառ Զոյն շահագործ

կան իրաւունքներն և մեր Եկեղեցւոյ օրինաց հետ
բնաւ վերաբերութիւն չունեցող Պաշտօնէի բառերը ցյա-
գուրդ կրկնելու տեղ, որպէս զի իր ռուսամոլական հա-
կումները պարտըկէ, իր տեղեկագրին առաջին տողէն
հրատարակէր. «Ազգը կ'պարտաւորի ընդունիլ Մակար
Սրբազանն իբրեւ կաթողիկոս, վասն զի այս է Ռուսիոյ
վեհափառ Ջարին կամքն և Ամենապատիւ Սրբազան
Պատրիարքին հրամանը:»

Եւ իրօք Սրբազան Պատրիարքը չէ՞ր որ ժողովին Ժ-
նիստին մէջ (Յէս նոյեմբեր 20ի Արեւմտեան) բոլոր
Ազգին կ'յայտարարէր այսպէս.

Մինողէն եկած պաշտօնադիրն ետ դարձնելու խօսքեր կը
լինին. բայց կ'աղաչեմ, իր Թուրքիոյ Հայոց ընդհանուր ներ-
կայացուցիչ մարմին՝ պարտիք մտածել թէ՛ ուր կ'երթայ այդ-
պիսի յախուռն որոշման մը վերջը: Սրգարեւ ես ալ
կը ցաւիմ որ Ազգին Ընտրեալը չէ վաւերացած, բայց պէտք է
զիտնալ թէ Տ. Մակար Սրբազանն ևս ստացած է Ընտրողական
Ժողովոյ 16 քուէներն և յանձին իւր չլրեր արգելք մը՝ ամե-
նայն Հայոց հայրապետական դահլը բազմելու. եթէ ունիք ցա-
ւմը, զիտողութիւն մը Պաշտօնէի դէմ, աշխատինք նորընտիւր հա-
թողիկոսին միջոցաւ բերի ընել տալ մեր ձայնն,* որպէսզի ու-
րիշ անդամներ այս տեսակ յուզմանց տեղի չտրուի:

Ամենապատիւ Սրբազան Պատրիարքին սոյն յայտարա-
րութիւնն է զոր տեղեկագրած է կաթողիկոսական Յանձ-
նաժողովին մեծամասնութիւնն, այս տարբերութեամբ
միայն որ Սրբազան Պատրիարքն աւելի որոշ, բացայայտ
և իրեն ներշնչուածը կ'լսօսի, մինչդեռ իր Յանձնաժո-
ղովն կ'ողորէ ու կ'գունաւորէ իր ներքին նպատակն և
խոշոր ու անիմաստ պարբերութեանց միջոցաւ Ընտրակե-
կ'ճգնի Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ դարաւոր իրաւանց օ-
տարին մատնելը:

(Երասնակէտ)

* Իբր թէ կարելի լինէր ապօրինաւոր կաթողիկոսէ մ'օրինաւորութիւն
պատնել:

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ

Եւրոպական տէրութիւնները մտայնոյ՝ վիճակի մէջ կ'ե-
րեին : Քաղաքական, ընկերական և տատերազմական ծանր
խնդիրներ գիւտնագէտներու ուր զրուած են : Անդրոյ ընտ-
րութեանց արդիւնքը՝ թէ և նպաստուոր տղտական կուսա-
կցութեան վճռական չեն, և արդի տղտունէութիւնը չալտի հրա-
ժարի, վասն զի մեծամասնութեան կշիռը Բառնէլեանց ձեռքն է,
առ այժմ, և պահպանողական կուսակցութիւնն յանոնց վրայ յեն-
լով՝ ի հարկէ գիծումներ ընելու պայմանաւ Իրլանտայի ինքնո-
րինութեան գտտին, պիտի յաջողի յաղթանակէկանգնել հա-
կառակ կուսակցութեան վրայ, որ ընդհանրապէս Անգլիացւոց
համակրութիւնը չվայելեր իր տրամաբան աւ ծայրայեղ վերա-
նորոգմանց ծրագիրներուն պատճառաւ : Անգլիա միւտ Պուլ-
կարիոյ և պատակին ձեռնտու կ'գտնուի, և այս ճասին միւտ
մեծ տէրութեանց քաղաքականութենէ չեզելով՝ Կոստանդնու-
պոլոյ դեպանախորդին որոշումներն անաշդիւն կ'թողու,
մինչդեռ Բ. Դուռն մեծ իմաստութեամբ իջնայ իր վե-
հատեական իրաւունքը պաշտպանելով Արեւելեան Ռումէլիի
վրայ՝ Սերվիոյ և Պուլկարիոյ մէջ՝ գինադադարի մասին, դեռ
ևս շարունակող անհամաձայնութիւնը դադրեցընել, և Աւստ-
րիոյ ու Ռուսիոյ միջոցաւ, որ պահ մը կ'ապառնային զինու զո-
րութեամբ միջամտել այս ծանր խնդրոյն մէջ, խաղաղութեան
հիմունքը դնել : Եզիպտոս վերստին յուզման մէջ է՝ Սուտան-
ցւոց պատերազմական և սպառնալից խրտուներէն : Պիրմաի
Թիպո թագաւորին հետ իր մայրաքաղաքը՝ Մանտալէ՝ Անգլիա-
կան զօրաց ձեռքը կ'անցնի : Տրանսա ոչ նուաղ կ'յուզուի նա-
խագահական մօտալուտ ընտրութեան և Թոնքինի խնդիրներու
առթիւ : մինչդեռ Սպանիա Ալֆոնս թագաւորին մահուամբ
անստոյգ ապաղայի մը կ'ղիւնէ և՛ Եթէ Պ. Բասդէլարի հաւա-
տանք, ամենէ յարմար կառավարութիւնն հանրավարականը կը
նկատուի՝ այդ մշտայնոյ՝ երկրին հաւար, որ դանազան արքայ-
ական, կղերական և զինուորական կուսակցութեանց զոհ ըն-
կած է :

ՆՈՐ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆ

ՎԻԳՅՈՐ ՀԻՒԿՕ

ԹՇՈՒԱՌՆԵՐ

ԵՐԿՐՈՐԴ ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ ՊԱՏԿԵՐԱԶԱՐԴ

Թարգմանիչ ԳՐԻԳՈՐ ԶԻԼԻՆԿԻՐԵԱՆ

Հրատարակիչ ՆՇԱՆ Կ. ՊԵՐՊԵՐԵԱՆ ԵՎ Ս. ՏԷՕՎԼԵԹԵԱՆ

Թշուառներն պիտի բաղկանայ 10 հատորէ, մեծ դիբբով և 210-230 երեսէ բաղկացեալ, և 13 մեծագիր ու դեղեցիկ պատկերներով զարդարուած, որք զատ թղթի վրայ տպուած պիտի տրուին:

Ամբողջ կազմեալ գործոյն բաժանորդագրութեան գինն է կանխիկ 120 ղուրուշ:

Մէն մի կազմեալ հատորի բաժանորդագրութեան գինն է կանխիկ 14 ղուրուշ:

Տասնևվեց երեսէ բաղկացեալ մէն մի թերթ և զատ պատկերով 50 փարա:

Գաւառացի համար ամբողջ գործոյն բաժանորդագինն է 145 ղուրուշ կանխիկ, իսկ հատոր առ հատոր առնել ուղղք պարան վճարել 17 ղուրուշ թղթատարութեան ծախքն Հրատարակչաց վրայ լինելով:

Գաւառացի Բաժանորդք կրնան սոյն վճարքն ընել մի միայն Օսմանեան թղթատան նամակագրոշմ առաքելով:

Բաժանորդագրութեան համար պէտք է գիմել Բաժանորդ Մատենի խմբագրատունն, Կոստանդնուպօլիս, Էսկի Չապթիէ ճառտէսի, թիւ 63:

Հրատարակուեցաւ առաջին հատորն:

Խմբագիր-Տնօրէն Մ. ՄԱՄՈՒՐԵԱՆ